

A SZÜLEJMÁN–KORI HARCÁSZAT ÉS HADITECHNIKA A SZIGETVÁRI ÁGYÚ ÉS LÖVEDÉKEK
ARCHAEOMETALLURGIAI VIZSGÁLATÁNAK TÜKRÉBEN

Szabó Géza^a, Kovács Árpád^b, Barkóczy Péter^b

^aWosinsky Mór Múzeum, Szekszárd

^bMiskolci Egyetem, Miskolc

Kivonat Szülejmán szultán halálának magyarországi helyszínén, az 1566-ban ostromolt szigetvári vár környékén a 16. századi török tüzérséghez kapcsolódó és az egykori harcászati eljárásokra utaló régészeti leletek, jelenségek sora került elő. Közöttük egy hiányos csövű ágyú és számos ágyúgolyó is. Ezek együttes vizsgálata segíthet megválaszolni az ostrom egy eddig szinte feloldhatatlan ellentmondását: az akkori világ egyik legjobban felkészült hadserege, a támadó törökök miért a tűzvonalba verték fel sátraikat? Rosszul mérték fel a védelem lőtávolságát, fatális vezetési hibát vétettek? A régészeti leletek archaeometallurgiai vizsgálata mellett a korabeli források, az újabb régészeti megfigyelések segítségével elsősorban erre az alapkérdésre keressük a választ. E kérdés tisztázása nagymértékben hozzájárul a korabeli csatater és ostromtábor megismeréséhez, így Szülejmán és Zrínyi részleges eltemetési helyének meghatározásához is. A szigetvári 16. századi ágyú öntött acél alapanyaga technikatörténeti szempontból is izgalmas kérdéseket vet fel, hiszen eddigi ismereteink szerint Európában a 19. század második feléig nem készültek ilyen fegyverek.

Az archaeometallurgiai vizsgálatok és a források elemzése során nem találtunk adatot arra, hogy a védők nagyobb lőtávolságú ágyúkat, vagy bármilyen, az ostromlóknak számottevő meglepetést okozó technikai újítást, fegyvert vetettek volna be a harcok során. Ezt kiegészítve a terepi megfigyelések alapján a Temetői dűlőben megfigyelt sáncárokészlet és a turbéki kápolna környékén feltételezhető szultáni sátorhely vártól mért távolsága, elhelyezkedése arra mutat, hogy bőven lett volna még hely a hegyoldalban a szultáni csapatoknak a várvédők lőtávolán kívül való elhelyezésére. Azonban a terepviszonyok miatt a fővezérnek döntenie kellett, hogy a seregét a vár körül széles elterülő mocsárvidék távoli partján helyezze el, vagy kihasználja az ugyan a részben a tűzvonalba eső, de a várhoz közeli szárazulatokat, s így az ostromhoz való felvonulási utat is lerövidíti. Szokollu, a nagy tapasztalattal rendelkező hadvezér, a mocsaras terepviszonyok miatti kényszerből a részben a tűzvonalon belüli szárazulatokon való táborverés mellett döntött, miközben mindegyik szultáni sátorhelyet gondosan az ágyúk hatósugarán kívülre helyezték. Az archaeometallurgiai vizsgálatok eredményeiben a török oldalon tükröződő technológiai fölény mellett a harcászati oldalról is egy jól megtervezett és következetesen levezényelt ostrom volt Szigetvár 1566-os elfoglalása, szó sincs fatális tévedésről, az ellenség ágyúinak, tüzerejének helytelen felméréséről.

Abstract At the site of Sultan Süleyman's death in Hungary near the castle of Szigetvár, besieged in 1566, an ample of archaeological finds and phenomena that can be linked to the 16th century Turkish artillery and art of warfare, have been uncovered. Among others, an incomplete cannon and some bullets have also been found. These finds might help to get closer to one of the greatest puzzles of the siege: Why did the best experienced army of that time set up its tents within the range of the castle's artillery? Did they miscalculate the firing range and commanders made a fatal error? With the help of archaeometallurgical methods, the written sources and the newest archaeological observations, our study aims to answer this very basic question. The clarification of this issue will greatly improve our understanding of the field of battle and the siege camp. This knowledge might also help us come closer to a more exact localization of the partial burial sites of Kanuni Sultan Süleyman and Zrínyi Miklós. The cast steel material of the cannon raises some very interesting questions regarding the history of technology as well, since we have yet no knowledge about such cannons being produced in Europe before the second half of the 19th century.

Based on the results of the archaeometallurgical studies and after carefully examining the written sources, we did not find any evidence that the garrison would have utilized cannons capable of extraordinarily long range of firing or that it had taken advantage of any technical innovation causing surprise to the enemy. In addition to this, based on field observations concerning the distance of the traces of a past moat in Temetői dűlő and the probable location of the Sultan's tent near the chapel of Turbék, enough space seems to have remained to set up the Ottoman forces on the hill, outside of the firing range of the castle. The commander was forced by the lie of the land to make a decision, whether to position his

army on a safe far spot of the wide moorland or takes advantage of the small dry plots that are albeit in the firing range of the castle, but close enough to better support the siege by shortening the time needed for an assault. Although Sokollu, the seasoned commander was forced to position some of the army closer than ideal, he carefully placed the tents for the Sultan well beyond the safe range. Based on archaeometallurgical studies, it is also evident that not only had the Ottoman army the technological superiority, but the siege of Szigetvár in 1566 was also strategically planned and well managed. There was no fatal miscalculation or underestimation of the garrison's firepower.

Kulcsszavak *Archaeometallurgia, vaskohászat, középkori ágyúk, hadtörténet, Szigetvár, Zrínyi Miklós, Szülejmán szultán, türbe*

Key words *Archaeometallurgy, iron metallurgy, medieval cannons, military history, Szigetvár, Zrínyi Miklós, Kanuni Sultan Süleyman, türbe*

Bevezetés

A Szülejmán–Zrínyi Történeti Kutatások program komplex módon és a teljességre törekedve próbálta feltárni és a 17–18. századi földrajzi környezetbe illesztve értelmezni a történeti és régészeti források összességét. A kezdeti lendület és összhang után az eltérő vélemények, kutatói szemlélet miatt a közös munka kicsit háttérbe szorult. Remélhetően lehetőség nyílik majd az eddigi kutatási eredményeket régészeti oldalról összefoglaló tanulmány teljes szövegének közreadására is. Sajnos a terepi megfigyelések, a történeti adatok és az eddigi kutatási eredmények régészeti szempontú, leadott kézírata a kutatás során kialakult véleménykülönbségek miatt kimaradt a Mediterrán és Balkán Fórum 2014 (8) folyóiratnak az eddigi munkáról megjelent különszámából. Ezért, bár továbbra is a végső célok egyike a türbe helyének azonosítása és alapjainak feltárása, a munka jelenlegi szakaszában egyes rész kérdések körbejárásával próbáljuk továbbvinni a kutatást. Alapvető feladatnak tarjuk, hogy legalább az ostromhoz kapcsolódó legfontosabb régészeti megfigyelések mielőbb a kutatók rendelkezésére álljanak, ezért a 2013. szeptember 20-án Szigetváron megtartott nemzetközi konferencián már közreadott fontosabb vonatkozó adatokat jelen munkában is felhasználjuk, amelyeket az azóta eltelt időszak újabb megfigyeléseivel és a programtól jelentős mértékben függetlenül végzett archaeometallurgiai vizsgálatok eredményeivel egészítünk ki.

Eddig régészeti, történeti és geográfiai módszerekkel annak a földrajzi környezetnek a lehatárolása volt a cél, amely a türbe kutatása szempontjából egyáltalán valamilyen módon szóba jöhet, illetve azon helyszínek, azonosítási pontok behatárolására történt kísérlet, amelyek nemcsak az írott

forrásokban vagy a visszaemlékezésekben, de a terepen is konkrétan megfigyelhetők, vizsgálhatók. A kutatási terület lehatárolásának egyik legfontosabb szempontja az egykori török ostromtábor területének behatárolása volt, mert a szultáni sátor – és így a halál – helye mindenképpen azon belül volt. A lehatároláshoz fontos szempont a korabeli tűzfegyverek pontos hatótávolsága, az esetleges technikai újítások bevetése valamelyik fél oldaláról. Ezért tanulmányunkban ezúttal a terjedelmi korlátokhoz és a kutatás folyamatához igazodóan az eddigi archaeometallurgiai vizsgálatok eredményeit ismertetjük, mellette csak a témakörünkhöz közvetlenül kapcsolódó eddigi legfontosabb megfigyeléseket, illetve eredményeket mutatjuk be.

Szülejmán szultán halálának magyarországi helyszínén, az 1566-ban ostromolt szigetvári vár környékén a 16. századi török tüzérséghez kapcsolódó és az egykori harcászati eljárásokra utaló régészeti leletek, jelenségek sora került elő. Ezek vizsgálata segíthet megválaszolni az ostrom egy eddig szinte feloldhatatlan ellentmondását: az akkori világ egyik legjobban felkészült hadserege, a támadó törökök miatt a tűzvonalba verték fel sátraik egy részét? Rosszul mérték fel a védelem lőtávolságát? Fatális vezetési hiba volt? Kisebbségi lőtávú fegyvereik voltak? Meglepő újítást vetettek be a védők oldalán? Ezzel szinte teljesen ellentétes módon újabb a szultáni sátor helyét a források utalásait értelmezve többen is az igen távoli, a vártól 4,8 km-re lévő szőlőhegyi török kori rommezővel azonosítják (Hancz 2014; Kitanics 2014). A két végtelen értelmezés újragondolásához is hozzájárulhatnak a most közölt vizsgálati eredményeink, megfigyeléseink.

A vár körüli mocsárban talált ágyú és több, különböző típusú török tüzérségi lövedék vizsgálata során a korabeli haditechnika színvonaláról új,

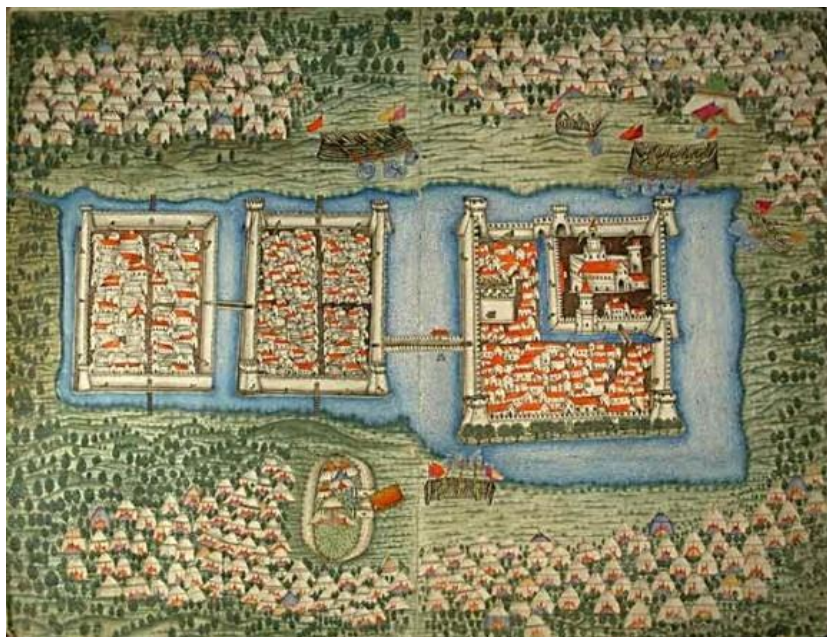
vagy éppen az eddigi ismereteinktől merőben eltérő eredmények születtek (Kováts 1963: 247, 21. kép). A különböző tulajdonságú alapanyagok célzott előállítására és felhasználására már az első vizsgálatok alapján is a 16. századi török haditechnika fejlettségét mutatta, ami még inkább felvetette azt a kérdést, hogy akkor miért volt szükség arra, hogy a támadók egy része mégis a tűzvonalban verje fel sátrait – ami magától értetődően nem érinthette az uralkodó szálláshelyét is. A régészeti leletek archaeometallurgiai vizsgálata mellett a korabeli források, és az újabb régészeti megfigyelések segítségével erre az alapkérdésre keresve a választ megpróbáljuk a korabeli csatater Szülejmán és Zrínyi részleges eltemetési helyének meghatározását segítő adatait is egybegyűjteni.

A szigetvári ágyú és lövedékek vizsgálata

A szigetvári ágyú

A szigetvári vár gyűjteményében egy hiányos csövű ágyú és számos, a környéken a gyakori földmunkák, a későbbi ásások során folyamatosan begyűjtött különböző kaliberű ágyúgolyó található (2. ábra: a). Az ostromhoz köthető ágyú előkerülésére viszont nincs kézzelfogható adatunk. Pedig már gróf Vechi, a hódoltság utáni első várparancsnok 1689. február 11-én levélben kérte a bádeni örgrófon keresztül a királynál, hogy engedélyt kapjon

a dzsámi felásására. Kérésének ürügye az volt, hogy az idősebb törökök szerint állítólag Zrínyi Miklós téli hadjáratakor, 1664-ben a szigetvári bég a 14 legszebb ágyúját elásatta a várbeli dzsámiban. A gróf az engedélyt azzal a feltétellel kapta meg, hogy a talált tárgyak másik fele az udvart illeti meg (Kováts 1963: 219). Nyilvánvalóan nem az ágyúk, hanem más kincsek keresése volt az igazi cél, amiből találhattak is valamit, de azok nem az ágyúk voltak. Szigetváron a múzeumtörténeti adatok alapján 1932-ig nincs nyoma annak, hogy ostromhoz kapcsolható löveg került volna elő. Akkor kapta meg a honvédelmi minisztertől a város azt a már régen megígért I. világháborúban zsákmányolt öreg ágyút, amelyet nagy ünnepség keretében a vár tövében állítottak fel (Kováts 1963: 233). Ez, sajnos azóta eltűnt, de a régi felvételek alapján jól látható, hogy ez semmiképpen sem lehetett azonos az általunk vizsgált darabbal, s jóval fiatalabb is annál. A most bemutatott ágyú a rendelkezésre álló adatok szerint valamikor a vár körüli mocsárból került elő, s mint az egy régi fotón (2. ábra: b) látható, a dzsámi épületében 1955-ben megnyílt vártörténeti kiállításban már szerepelt (Kováts 1963: 247, 21. kép). Sajnos, a fotón kívül Kováts Valéria semmi adatot nem közöl róla, cikkében meg sem említi (Kováts 1963). A kézirat leadásakor az udvaron, a Kapitány-pince előtti részen lehetett megtekinteni.

1. ábra. Szigetvár 1566-os ostromtábora a korabeli török miniatúrán (Fehér 1975, XL. alapján).

A sima furatú ágyúcső torkolat felőli vége hiányzik, a nyomok arra mutatnak, hogy sérülés miatt rövidebbre vágták. A jelenlegi teljes hossza 185 cm, űrmérete 9,5 cm lehetett. Az utólag kialakított torkolat is erősen sérült (3. ábra: a). Olyan, mintha kívülről és belülről is kapott volna egy hatalmas ütést. A torkolat alsó részén kifelé türemkedik az anyaga, a csőtető a szabályos köralaktól pedig jelentős mértékben, kb. 3,5 cm-rel eltér a körívtől, kibővül. Ugyanakkor a csőtető alatt olyan, mintha lenne egy ágyúgolyó méretű behorpadás az anyagban. Hasonló, de feltűnően szabályos nyom látható az isztambuli Askeri Müze Toplar Koleksiyonu egyik bronz ágyújának ugyancsak a torkolati részén, ami alapján az is felmerülhet, hogy ez esetleg valamiféle szándékos próba nyoma is lehet (Arslanboğa 2009: 20, 56). A szigeti löveg csőfarnak a végén egy elefántormányyszerűen kialakított 5 cm széles fogantyú van (2. ábra: e, f), amelybe egy 5 cm átmérőjű rúd illeszthető. A csőfar nyolcszögletű csonka gúla alakú, amelynek a csőfart megerősítő 6 cm széles mandzsettájának felső síkján egy 5 cm széles, 4 cm hosszú irányzék (2. ábra: e, f) található. A nyolcszög egyik lemezének élén pedig két bemélyedő kör van, amely mintegy szemet képez, így az ágyú vége a fogantyúval és a két karikával olyan, mintha egy elefántra emlékeztető állati fejet ábrázolna. A lefelé kúposan szűkülő gyújtólyuk felül 4 cm átmérőjű, közvetlenül az irányzék előtt található. A hiányos végű cső

elejétől számítva 73 cm-nél van a csőcsapok tengelyvonala. Ezen a részen, 63,4–83,5 cm között van egy közel 20 cm széles nyolcszögletű mandzsetta, amely egyaránt szolgált a cső megerősítésére és a csőcsapok elhelyezésére, a felső lapján pedig egy X, illetve egy + jelzés (2. ábra: d, g) található. A csőcsap és a cső, illetve az egyéb szerkezeti elemek találkozásánál semmiféle elválás, utólagos hegesztés nyoma nem látható. Úgy tűnik, mintha a csövet és a csőcsapot, a megerősítéseket, irányzékot egyszerre alakították volna ki. A mandzsetták szélén díszítésként 1-1 cm széles sáv van egy 0,5 cm mély vonallal leválasztva. A hiányos csővégen 4 cm széles megerősítés van, amely mögött két, mintegy 6 cm széles, 1 cm vastag utólag rádolgozott pántolás látható, a pántolás vastagsága mintegy 1 cm. A csőcsapok átmérője 10,3 cm. Az ágyú csővén a torkolattól mérve 24 cm-nél, 55 cm, 91 cm, 120 cm és 155 cm környékén körbefutó, ismétlődő elváltozások figyelhetők meg. (Hasonló jelenség a később ismertetett budai ágyúnál is megfigyelhető, ami arra utal, hogy ez valamilyen módon összefügg a használt gyártási technológiával, pl. esetleg a kokilla cseréjével.) Az ágyú felszíne valószínűleg a korróziótól elég rücskös, kellemes vasas-barnás színű, de nem rozsdás. A cső külső átmérője a farnál 27 cm, a torkolatnál a mandzsetta mögött 22 cm, tehát 5 cm-rel erősebb a lőporkamránál, mint az elejénél. Az ágyú jelenlegi állapotában a hiányzó csővég miatt erősen farnehéz.

a

b

2. ábra. a) A vár környékéről gyűjtött, kupacba rakott ágyúgolyók a helytörténeti kiállításban; b) Az acél ágyú az 1955-ös vártörténeti kiállításon (Kováts 1963 alapján).

c

d

e

f

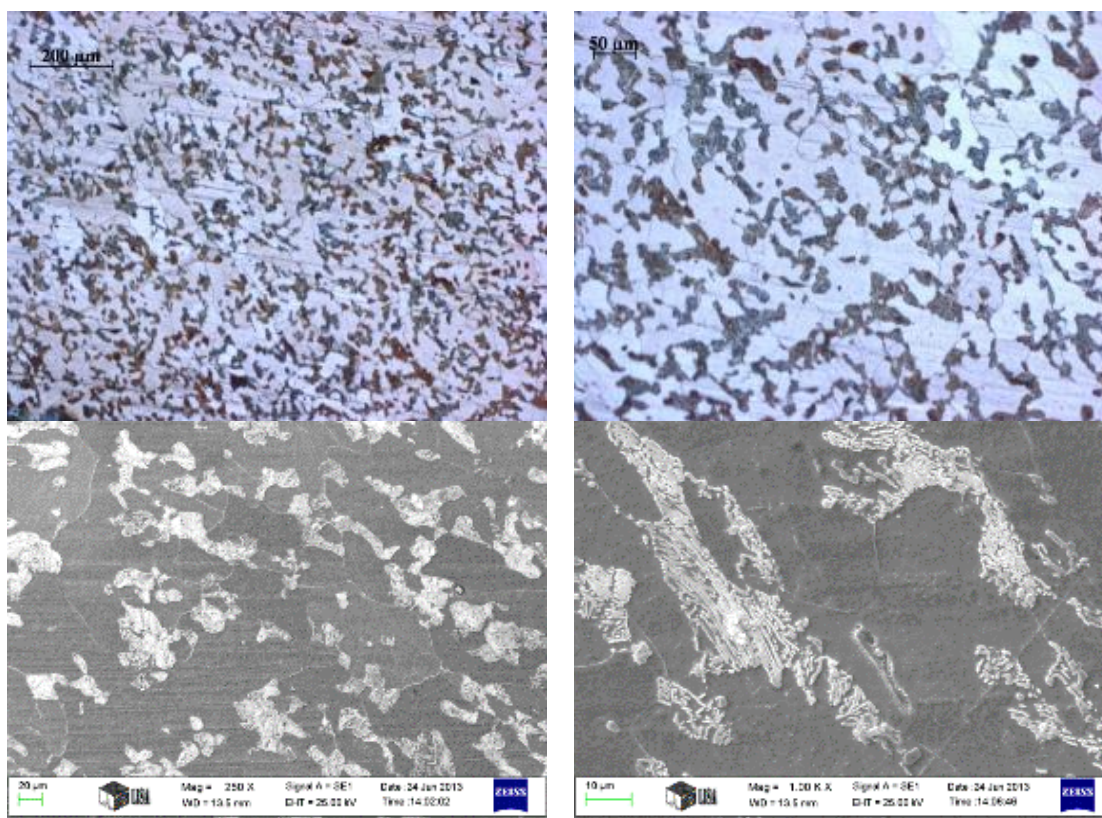

g

2. ábra folyt. c–f) A löveg oldal és felülnézetből, illetve elefántfejben végződő fara, g) és a csőcsapkónál nyolcszögletű megerősítés legfelső lapja egy X, illetve egy + ábrázolásával.

3. ábra. a) A sérült torkolat... b) ... és felöntésre utaló, körbefutó elváltozások a csövön.

4. ábra. Az 1. számú, a szigetvári ágyúból vett minta acélöntvényre utaló csiszolati képe.

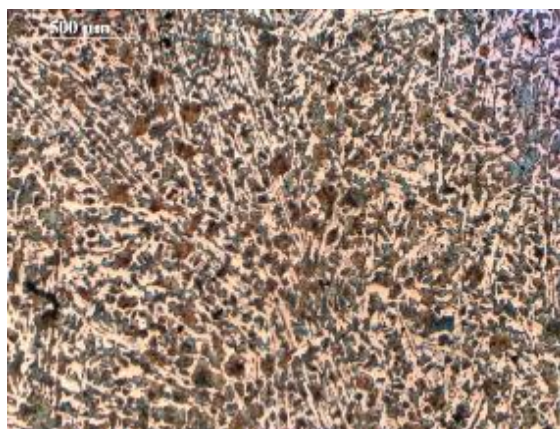

a

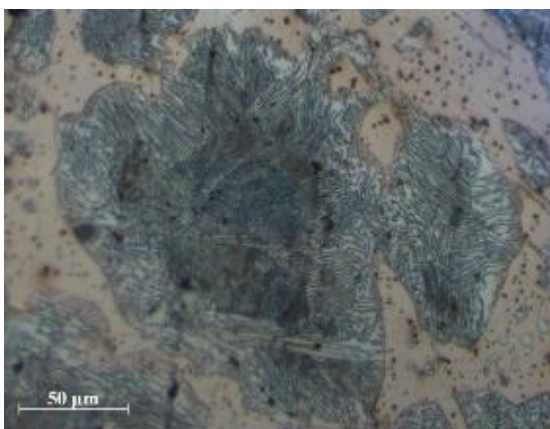
b

c

d

e

5. ábra. a) Üregesre öntött bombák a szigetvári gyűjteményben, jól láthatóan a középvonalon végigfutó öntési gerinccel. b) A vizsgált bomba (2. számú minta) félbetört köpenye... c) ...és a felületéből kitüremkedő, letört öntőcsap helye. d–e) Bomba (2. számú minta) fehértörötű ledeburitos öntöttvasból készült, dinamikus hatásra repeszekre széteső alapanyagának csiszolati képe.

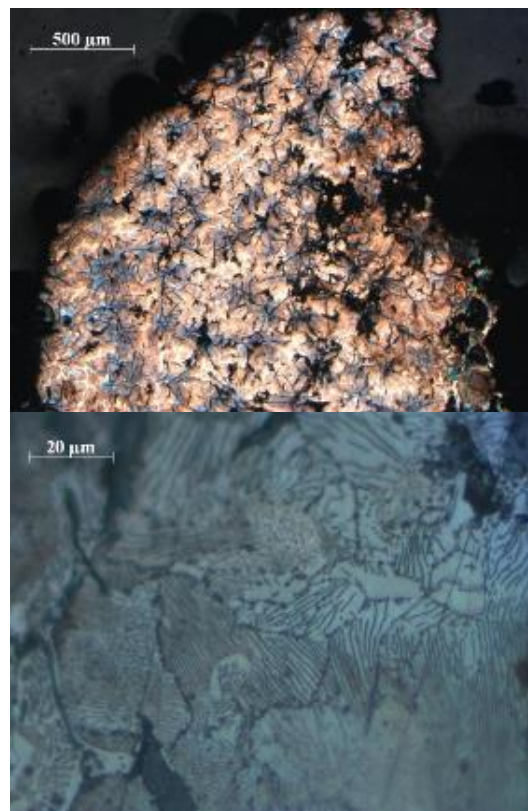
A szigetvári acél ágyú és ágyúgolyók archaeometallurgiai vizsgálata

A szigetvári ágyú alapanyagának vizsgálatához a torkolattal szembenéve 2 óra irányából vettük a csiszolat készítésére is alkalmas 1. számú mintát. A minta szövete ferrit–perlit. A kevés perlit alacsony, 0,2 tömeg% karbon mennyiségre utal. A SEM (pásztázó elektronmikroszkópos) elemzés 0,45% szilíciumot és mangánt mutatott ki. Morfológiáját tekintve nem tipikus kovácsolt szerkezet, hőkezelés nyomait nem viseli. Ebből vélelmezhető, hogy öntött acél szövetszerkezettel állunk szemben (4. ábra).

A szigeti vár környékén gyakran előkerülő, a helytörténeti gyűjteményben halomba rakott kő és vas lövedékeket méretük alapján már az 1930-as években is négy csoportra bontották (Kováts 1963, 232). Ezen belül a fém ágyúgolyók szerkezetük szerint alapvetően három típusba sorolhatók. Tömör, 4,8–10 cm átmérőjű lövedékek; közepes (16 cm) és nagyobb, 22–24 cm átmérőjű faltörő golyók (amelyek kőből is készültek); valamint az utóbbiakhoz hasonló méretű, de belső üregükben lőporral töltött bombák találhatóak a szigetvári gyűjteményben. A vizsgálatra kiválasztott mozsárbombák közül a 2. számú mintát egy 23 cm átmérőjű, belül a puskapor számára üreges bomba (5. ábra b) 3–4 cm vastag vas köpenyéből vettük, a mintavétel a teljes falvastagságnak csak a külső kb. 2/3-ad részét érintette. A csiszolati kép szerint a bomba alapanyaga fehértöretű ledeburitos öntöttvas, 4,3 tömegszázalék közel eutektikus karbonkoncentrációval. (Ledeburit: ausztenit és cementit keveréke, amely a fehér töretű öntöttvasban az eutektikus hőmérsékleten, 1147 °C fokon képződik.) Az alapmátrix a fehér nem maródó szövetelem vas–karbid, amíg a szemcsék az eutektikumban ausztenit formában alakultak ki közel 2% karbonkoncentrációval, ami átalakult a lehülés után vaskarbiddá és lemezes perlitte. A befoglaló mátrix ridegsége miatt a dinamikus igénybevételeket a bomba alapanyaga nem viselte el, könnyen repeszeire szakadt. Ezt a szövetet intenzív hűtéssel érték el az eutektikus összetételű olvadékból.

Az előzőhöz hasonlóan 23 cm átmérőjű, de teljesen tömör vasgolyók egyikéből vettük a 3. számú mintánkat (6. ábra). Ennek az ágyúgolyónak az anyaga szürketöretű öntöttvas ugyancsak közel eutektikus összetétellel. Az eutektikus cellák grafit-rózsái jól láthatók a szövetképen. A grafit nagyon jó rezgéscsillapító, a dinamikus igénybevételeket a grafitos öntöttvasak jól viselik. Az ilyen

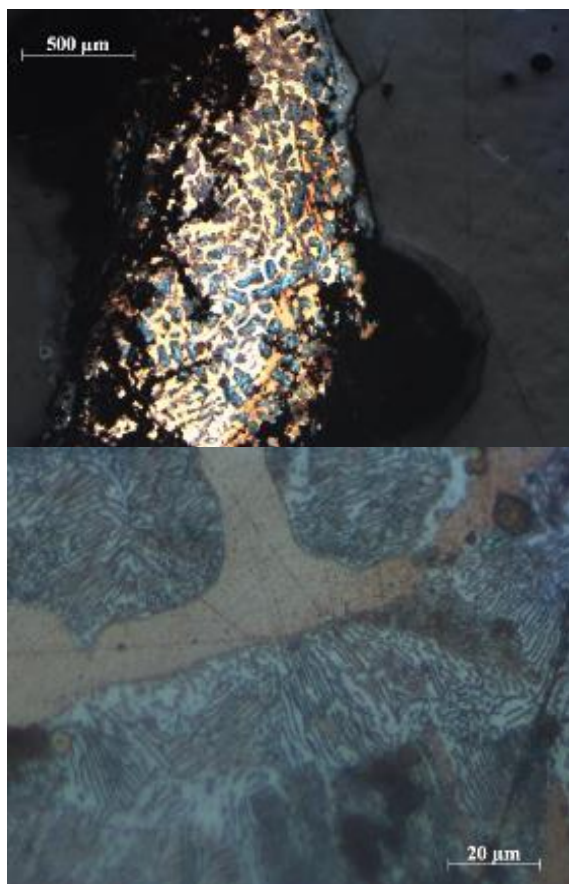
alapanyagból készült lövedékek nem törnek repeszeikre, közel teljes mozgási energiájukat képesek átadni a becsapódáskor, ezért ideálisak például falbontásra. A rugalmasság és a szilárdság még tovább is növelhető, ha az öntöttvas átalakulását erősebb hűtéssel nem a grafitos, hanem a karbidos átalakuláson vezetjük, így az alapmátrix ferrit helyett lemezes perlit lesz, aminek a szilárdsága és a rugalmassági modulusza is nagyobb, mint a ferrité.

6. ábra. Tömör, 24 cm átmérőjű vas ágyúgolyó alapanyaga a 3. számú minta csiszolati képe alapján a dinamikus igénybevételt jól tűrő szürketöretű grafitos öntöttvas.

A leggyakrabban előkerülő, tömör, 4,8–10 cm átmérőjű lövedékek egy jóval kisebb méretű és másfajta típusú, felhasználású ágyúkra utalnak. Úrmérete alapján ebbe a kategóriába tartozik a most vizsgált szigetvári acél ágyú is. Az ehhez a típushoz tartozó lövedékek közül egy 9 cm átmérőjű tömör vasgolyóból vettük a 4. számú mintát (7. ábra). Ennek alapanyaga a bombához hasonlóan (2. számú minta) fehértöretű ledeburitos öntöttvas, azonban itt a tömör kialakítás és a kisebb méret elensúlyozta az egyébként dinamikus hatásra re-

peszképződésre hajlamos, törékenyebb szerkezetet. Ez a lövedéktípus kerül elő leggyakrabban – nem csak Szigetvárnál, de más régészeti lelőhelyeken is, ami arra utal, hogy ezt gyártották a legnagyobb tömegben. Ezért különösen fontos volt az ilyen ágyúgolyók olcsó és egyszerű tömeges gyártása, aminek az öntöttvas alapanyag minden szempontból tökéletesen megfelelt.

7. ábra. Tömör, 9 cm átmérőjű tömör vas ágyúgolyó alapanyaga a 4. számú minta csiszolati képe alapján a dinamikus igénybevétel kevésbé tűrő fehértörétű ledeburitos öntöttvas.

A vizsgálati eredmények értékelése

A szigetvári ágyúból vett minta (1. számú minta: 4. kép) csiszolati képén a 2 % alatti szénttartalmú dendrites szövetszerkezet egyértelműen öntéssel készült acéltárgyra mutat. Ez teljes egészében eltér a 16. századi vaskohászattal kapcsolatos eddigi ismereteinktől. A szigetvári vár árkából előkerült, 185 cm hosszú, 9,5 cm űrméretű, a vizsgálati eredmények szerint acélból öntött ágyú alapanyaga

alapján Európában csak 1855 után, Bessemer szabadalmának bejelentése, a tégelyacélgyártás elterjedése után készülhetett volna, hiszen itt először csak Huntsman kezdte meg a tégelyacél öntését 1740-ben, de újítása lényegében feledésbe merült (Koval 1965: 90). Kontinensünk nyugati felén ugyan a 14. századtól elterjedő kohókban már nagy mennyiségben készítettek magas szénttartalmú öntöttvasat, amelyet további kezeléssel (telítő vagy mártó eljárás, frissítés, stb.) átalakítottak acéllá (Koval 1965: 47–49).

Az itáliai metallurgus, Vannoccio Biringuccio különösen részletes leírást ad, a halála után egy évvel, 1540-ben Velencében megjelent *De la pirotechnia* című könyvében az ágyúkészítés minden mozzanatáról (Smith & Gnudi 1990). Ebben az alapvető műben azonban még csak a bronzból öntött ágyúkról esik szó, vasból ekkor még csak golyókat öntöttek. Igaz azt már sorozatban, a homoköntőformában egyszerre akár hetet is (Koval 1965: 175; Smith & Gnudi 1990: 319–322). Vasból öntött ágyúkkal a hajóik felszerelésére az angolok kísérleteztek a 16. század végétől, de ezek jellegzetes, egyik irányba elnyújtott cseppalakjukkal, síma felületükkel is eltérnek a most vizsgált szigetvári példánytól. Így minden jel arra mutat, hogy a középkori európai ágyúk egyértelműen csak kovacsolt- vagy öntöttvasból és nem acélöntvényből készültek, vagyis a szigetvári lövegünk alapanyaga miatt kevésbé illeszthető a várvédők fegyverei közé.

A támadó fél, az Oszmán Birodalom területén és szomszédságában azonban a tégelyacél gyártása már évszázadokkal korábban ismert és ipari méretben használt eljárás volt – gondoljunk csak a wootz pogácsákra. A szigetvári ágyú vizsgálati eredményei így alapvetően két lehetőséget vetnek fel. Esetleg téves a szigetvári ágyú datálása és lényegesen későbbi, nem középkori, vagy az ágyú valahol keleten készült, egy Európában a 19. századig nem használt technológiával. (Ezúton is szeretnénk megköszönni Kelenik Józsefnek és Bán Attilának, hogy a téves datálás lehetőségére is felhívták a figyelmünket, illetve munkánkhoz nyújtott tanácsait.) Formája, felülete alapján a majdnem hengeres cső kialakításának párhuzama az isztambuli hadtörténeti múzeumban őrzött 15. századi mameluk ágyúknál figyelhető meg. Azonban fontos különbség, hogy az isztambuli ágyúkon még a korai vas ágyúkra jellemző gyűrűszerű pántolások vannak (Arslanboğa 2009: 60–61). A múzeumban kapott tájékoztatás szerint – amiért ezúton is szeretnénk

köszönetet mondani Gülsen Arslanboğanak –, sajnos, ezekről eddig nem készült anyagvizsgálat. Pedig fontos lenne a látszatra hasonló technológiával készült két ágyú közötti egyezés mértékének tisztázása. Ugyanis tudjuk, hogy a szigetvári ostromban például egyiptomi csapatok is részt vettek, s a források szerint az oszmánok az ellenségtől zsákmányolt ágyúkat szintén bevetettek Szigetvárnál, amire egyik legjobb példa Katzián ágyúja. Szülejmán seregei az 1566-os magyarországi hadjárat előtt az Oszmán Birodalom keleti szomszédja, a perzsák ellen is sikeres harcot vívtak, a kisebb-nagyobb tengeri csepatékról nem is szólva, így a törökök gyakorlatilag Velencétől Indiáig bárholnan zsákmányolhattak fegyvereket. Ezért a most vizsgált szigetvári ágyú esetében különösen fontos a párhuzamok felkutatása. Témánk szempontjából az sem lényegtelen, hogy Észak-Indiában a 16. század elejétől a területet megszálló, muszlim vallású Mughal dinasztia korától különösen jelentős a tégelyacélgyártás. Nagy mennyiségben készítettek hengeres csövű, nagyméretű ágyúkat is, elsősorban kovácshegesztéses eljárással.

Az ágyúgolyók vizsgálati eredménye arra mutat, hogy azokat a mérettől és a felhasználás módjától függően eltérő alapanyagból készítették. Az üreges belsejű lóporral töltött, 23 cm átmérőjű bombák a repeszhatás növelésére fehértöretű, rideg, ledeburitos öntöttvasból készültek. A hasonló méretű, de tömör lövedékek anyagának csiszolati képe pedig szürkötöretű (grafitos) öntöttvas karbidos átalakulását mutatja. Az ebből az anyagból készített ágyúgolyók erős, szívós, a dinamikus hatá-

soknak ellenálló anyaguk révén különösen alkalmasak voltak például a falak rombolására. Mind a bombák, mind a tömör lövedékek vizsgálata során hasonló következtetésekre jutottak a mintegy évszázaddal később, Zrínyi–Újvárnál használt török ágyúgolyók kapcsán (Bartha 2014: 207–210). Ugyanakkor a kisebb, a legnagyobb tömegben előforduló mintegy 10 cm átmérőjű lövedékek technológiai szempontból a legegyszerűbb módon, fehértöretű, rideg, ledeburitos öntöttvasból, amelyek a korabeli leírások alapján sorozatban készültek (Smith & Gnudi 1990: 319–322). Ezeknél a kis méret és a tömör kialakítás valószínűleg egyben ellensúlyozta a gyengébb minőségű alapanyagot is. Az eltérő méretű, alapvetően a 10 cm-nél kisebb és a 22–24 cm, illetve annál nagyobb átmérőjű ágyúgolyók méretük alapján arra mutatnak, hogy a korabeli általános harcászati eljárásoknak megfelelően Szigetvárnál is réstörő és leszerelő ütegeket használtak. Ez utóbbiak célja főleg a lövészek és az ellenséges lövegek zavarása, megsemmisítése volt.

A különböző tulajdonságokkal bíró alapanyagok célzott előállítását és felhasználását már az első vizsgálatok alapján is a 16. századi kohászat fejlettségére utalnak. A forrásokból tudjuk, hogy az ép ágyúgolyókat mindkét fél összegyűjtötte, s újból felhasználta. Így a terepen gyűjtött lövedékek összehasonlító elemzésre csak korlátozott mértékben alkalmasak. Ezért az európai és a török haditechnika színvonalának összehasonlító értékeléséhez szükséges további hiteles, egyértelműen török ágyú és lövedék anyagából vett minták vizsgálata.

8. ábra. Tömörre öntött ágyúgolyó az oldalán körbefutó öntési varrattal és a letört öntőcsapnak a gömbfelületéből kiemelkedő maradványaival.

Ágyúk Szigetvár ostrománál

Szigetvár ostromát, azon belül is az ágyúk használatát, a löállásokat a korabeli források és számos újabb feldolgozás is részletesen tárgyalja. Az ostrom leírásának egyik legfontosabb forrása Istvánffy Miklós munkája (Benits 1999). A harci cselekmények naplószerű leírása Zrínyi szolgája, Cserenkó Ferenc alapján Budina Sámuel latin fordításában már 1568-ban megjelent, s ez magyarul is elérhető (Budina 1978). Török oldalon többen is feljegyezték az eseményeket, az ostrom menete szempontjából Szelaniki Musztafa tudósítása különösen jól összevethető Budina szövegével (Szelaniki 1979). A későbbi feldolgozások (Németh 1903; Bánlaky 1928–1942) többnyire csak a korabeli források adatait használták fel.

Legutóbb Négyesi Lajos ismertette részletesen a magyar kutatásban a védelem oldalán is felmerült esetleges vezetési hiba tárgyalása során a vár ostromának irodalmát (Négyesi 2009). Azonban a mai napig kevés figyelmet kaptak az egykori ütegállásokra, ostromtöltésekre utaló felszíni nyomok (amelyek a leírások, korabeli metszetek, légifotók, terepi megfigyelések összevetése alapján különösen a vár beépítetlen nyugati oldalán kutathatók), ezek összegyűjtött adatainak közreadását később tervezzük. Ezáltal csak azokra az adatokra térünk ki külön, amelyek az ágyúk típusának, a csatatermostani kutatásaink szempontjából fontos szerkezeti elemeinek a meghatározásában segíthetnek.

Szigetvár legnagyobb, név szerint is ismert ágyúja a Margit ágyú volt. Ezt még Török Bálint készítette Szentiványi Antal ágyúöntővel. Ez azonban már az 1556-os ostrom idején a nagy ágyúzásban találatot kapott, összetört és teljesen használhatatlanná vált (Németh 1903: 141). A korábbi ostromok rövid megemlézése azért is fontos, mert már 1555-ben és 1556-ban is felbukkant két, a vár végső megvívásakor szintén nehezen érthető módon újból felmerülő adat, amelyek mindenképpen valamiféle magyarázatra szorulnak. A tűzvonalba való táborozásra és a fővezéri sátrat eltaláló szokatlan nagy ágyúlövésre utaló megjegyzésekről van szó. Zsámboky János Sziget ostromának igen rövidre fogott és hű előadása c. művében arról ír, hogy Szigetvár 1555. évi őszi ostrománál a védők nem kis szerencséjére Tojgun budai pasa táborából a várba szökött katonától megtudták, hogy melyik a vezér sátra. A várkapitány, Kerecsényi László az „ereg ályút” ráigazította és azzal a sátor felét eltalálta – a megfogalmazás alapján felmerül, hogy ez a Margit-ágyú lehetett. A török ezután szó szerint

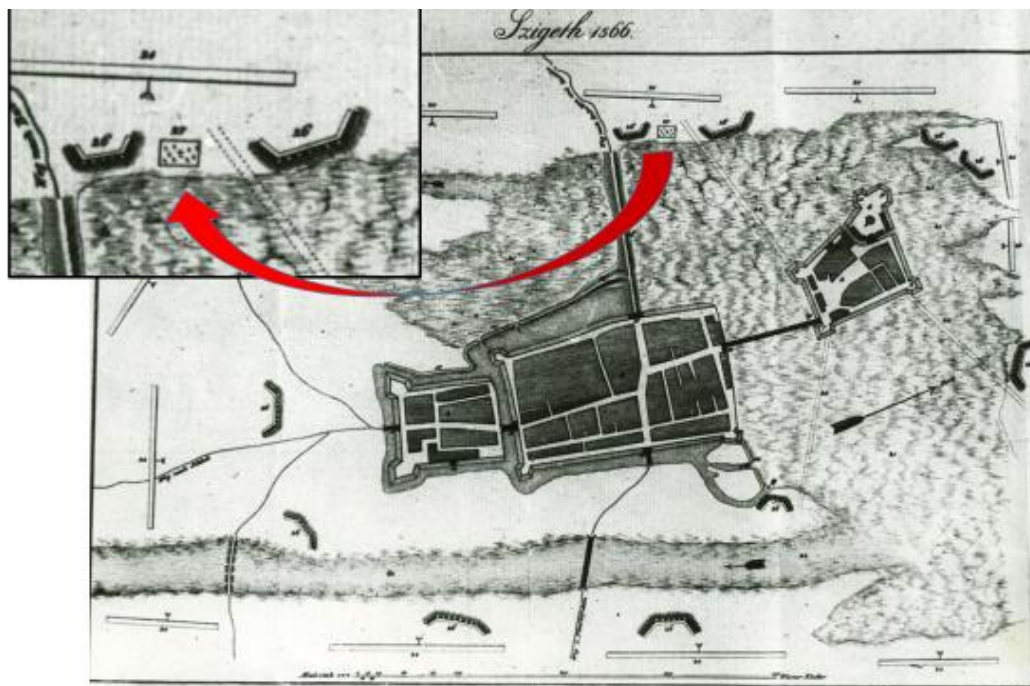
is szedte a sátorfáját, s elvonult Szigetvár alól, az ostrom egy hétig sem tartott (Zsámboky 1977: 403). Ebből az adatból világosan kiténik, hogy már ekkor is a várhoz közel, az ágyúk tűzvonalaiban állították fel az ostromtáborot. Vagyis, ha rosszul is határozták volna meg a tábor helyét, a továbbiakra nézve saját bőrükön szereztek pontos információt a várvédő ágyúk lőtávolságáról. Nyilván tapasztalataikat fel is használták a következő évi, 1556 nyári ostromnál, amikor Ali pasa serege már több mint negyven napon át ostromolta a várat – a védők kitartásának köszönhetően ezúttal is sikertelenül. A török fővezéri sátrat, sőt, egyes adatok szerint magát a szultánt is érő hatalmas lövésről az 1566-os ostromnál hallunk ismét.

Szelaniki említése szerint a „A hitetlenek egy pillanatig sem álltak tétlenül, működötték a puskákat, sakalozt, zarbuzánt, kulumburt és bedaluskát. Egy percnyi időt sem hagytak, nem engedtek a várhoz közeledni. Midőn a padisah öfelsége leszállt a lováról és sátorába tért, a pokolra való hitetlenek egy nagy golyót lőttek a hadseregbe, mintegy ezt mondva vele: Isten hozott benneteket! Ezután egy még félelmetesebb ágyúgolyót lőttek az ágyúk és a szultáni hadszertár állomási helyére...” (Szelaniki 1979: 19).

Németh Béla a források alapján úgy látja, ez nem Zrínyi üdvözlő lövése volt, hanem Szülejmán sátorának megtámadása volt a cél. A beszámoló szerint az ágyúgolyó Szülejmán sátrának tetejét keresztül is fúrta, s ha véletlenül alacsonyabban lőnek, úgy az akkori vélemény szerint a golyó a sátorba is behatolt s magát a császárt is érthette volna (Németh 1903: 223). A körbevett várból augusztus elején hírt vivő Szalai Benedek is mesél egy ágyúlövésről, amely kishíján eltalálta magát a szultánt is (Barabás 1889: 36). Ez az adat aztán felbukkan Contarini velencei követ jelentésében is (Barabás 1889: 40). Az ismétlődő adatok ellenére is a szultáni sátrat érő lövés nyilvánvaló képtelenség, a várvédők túlzása. Szelaniki sem erről ír, noha az világos, hogy a tábor egy része ezúttal is az ágyúk lőtávolságán belülre került. Felmerül a kérdés, hogy ismétlődő hibáról lenne szó? A szultán környezetében lévő tapasztalt katonai vezetés ismeretében ez aligha valószínű. Ágehi tudósítása szerint is majdnem lövés érte a ruméliai beglerbég Ahmed pasa sátrát, bár nagyobb kár nem esett. Ezért a bégek szerettek volna ugyan arrébb költözni, de a fővezér Szokollu kérésüket határozottan elutasította. Legutóbb Hancz is érintette ezt a témát, azonban sajnos ebben a vonatkozásban sem azt írja, ami a forrásban olvasható, hanem csak azt, amit arról ő gondol.

Ágehi szövegét rosszul értelmezve teljesen összekeveri a különböző mozzanatot, s újabb elméletek igazolására arra a téves következtetésre jut, hogy Ahmed pasa két szandzsákbéggel a szultán

számára keres táborhelyet. Holott a forráshely alapján egyértelmű, hogy valójában az ostromló sereg számára keresik a megfelelő területet (Hancz 2014: 59–60).

9. ábra. A szigetvári vár 1566-os ostroma az ágyúállások és az ostromtöltések, illetve a Katonatemető feltüntetésével egy 18. században ábrázolt metszeten (Johann David, HIM Térképtár, G I h 657/12).

A támadók elhelyezkedésére, tüzerejére vonatkozóan már a kezdetektől számos adatunk van. Egyik ágyújukat, a Katziánert a források név szerint is többször megemlítik. Ezt az 1537-ben az Eszéket ostromló szlovén származású krajnai kormányzó, Johann Katziáner seregétől zsákmányolták, s az ágyút utána a szultán mindenhova magával vitette. A híres ágyú azonban 1593-ban Sziszek elfoglalásakor ismét a császáriak kezére került (Bánlaky 1942).

A szigetvári ostrom előtt a janicsárak 1566. július 19-én parancsba kapta, hogy a Dunán Mohács-hoz szállított ostromágyúkat bivalyokkal vontassák Szigetvár alá. Szelaniki szerint a törökök 17 faltörő bedaluska-ágyút, 280 öreg ágyút vontattak szekeken Szigetvár alá. Külön rendelkeztek arról, hogy a Katziánert is szállítsák oda Arduin várából (Szelaniki 1979: 17–18). Az ostrom során a janicsárak hadosztályánál lévő híres ágyút azonban egy golyó eltalálta és egyik oldalán megrongálta (Szelaniki 1979: 22). A vár erős ágyúzása augusz-

tus 7-én indult meg 10 ágyúval, ami az akkori viszonyok között elég soknak mondható (Németh 1903: 226). Folytatásként az újavrost három helyen támadták és ágyúzták, a janicsárok a tarackjaikat is bevetették (Budina 1978: 17). A forrásokból jól követhető, hogy a törökök a korabeli gyakorlatnak megfelelően az ágyúkat az ostrom alatt több lépcsőben elhelyezve egyre közelebb kerültek a várhoz. Az ütegek elhelyezkedésére vonatkozó adatokat különösen jól kiegészítik a korabeli metszetek, és azok változatai. Szigetvárról Szalai Béla több mint 130 metszetet ismer, amelyek közül mintegy tucatnyi már 1566-ban megjelent. (Szalai 2006; 2013. A szerzőnek külön köszönjük, hogy munkánkat folyamatos konzultációs lehetőséggel, szakmai tanácsaival segítette.)

Budina szerint az ellenség augusztus 20-án négy helyen nagyágyúkkal is rombolni kezdte a várat, és a várható falszakadáshoz két töltéssel a mocsáron át rözséből utat is épített. A jelentős tüzereő megtette a hatását, a tüzérségen belül is hatal-

mas veszteségek árán, de végül szeptember 5-én sikerült elfoglalni a külső-, 7-én pedig a belsővárat.

A szigetvári vár 1566-os ostrománál magyar oldalon név szerinti ágyút nem ismerünk, s a küzdelmes napok szigeti tüzérségéről is alig van közvetlen adatunk. Zrínyi Miklós leveleiből tudjuk, hogy az ostromot megelőző felkészülési időszakban, májusban a vár megerősítésére összesen 14 új ágyút, 2400 ágyúgolyót kapott. A tüzekekről valamivel több tudósítás olvasható, nem mindig a legjobb hírekkel. A győri táborban 1566. augusztus 27-én az a hír keltett nyugtalanságot, hogy a szigeti tüzérség feje, egy bizonyos Antal nevű velencei a török táborba szökött (Barabás 1899). Így, az ellenség a legszakavatottabb forrásból értesülhetett a vár tüzekejéről. A védelmet később az is érzékenyen érintette, hogy a feladott külső várban veszett az összes ágyú, amelyeket aztán a törökök a védők ellen fordítottak. A belső várban 14 kisebb ágyú mellett csak két nagyágyú és két mozsárágyú maradt, amiket „villámvetőnek” neveztek (Budina 1978: 20). Az utolsó lövést leadni készülő – és egyetlen akkor még élő – tüzér, Szerecsen Márk nevét a történelem azért örökítette meg, mert Zrínyi a belső vár kapuinak kinyitása előtt őt bízta meg, hogy süsse el az oda helyezett nagy ágyút, amelyet Budina szerint közönségesen mozsárágyúnak is hívtak (Németh 1903: 265; Budina 1978: 23). Azonban mint arról Istvánffy leírásából értesülhetünk:

„Akkoron osztán Zrínyi Istennek nevét, segítségét híván, az kaput felnyitattná, és Szerecsen Márk pattantyús mesterrel, ki csak egyedül maradt vala a sok közül, az kapu közé helyezettett öregbik ágyút, mely sok vas s lánccdarabokkal, és óngolyóbisokkal megtöltetett vala, az ellenségre, kik az hidra nagy sűrűséggel állottanak vala, kilövetni hagyta. De az, minek előtte kilőne, homlokban löttetik s elesik. Osztán az ott mellette álló Horvát Györgynek parancsolja, hogy az égő kanótot kezébe vegye, s azzal az ágyút kilője, melynek csak az egy találásával mondják, hogy az ellenségben hatszáznál többen voltak, kik elvesztenek rész szerént, vagy meg sebesültenek” (Benits 1999).

Az elesett Zrínyi holttestét Németh Béla szerint Katzianer ágyújára fektették és ott fejét vették, hogy így is megbosszulják, amiért a törökhöz pártolt Katzianert Zrínyi Miklós megölette (Németh 1903: 267). Mivel a forrásokban az ágyú pontos leírása hiányzik, csak feltételezni lehet, hogy valószínűleg egy díszes, egyedi öntésű bronzágyúról van szó. Fejét karóra húzva közszemlére tették, tes-

tét pedig egykori rabja a banjalukai Vilics Musztafa lovashadnagy hamar eltemettette (Benits 1999). A hagyomány szerint a várhoz közeli ún. Katonatemetőbe (Kováts 1961: 137). A helyszínt személyesen is jól ismerő Istvánffy szerint:

„... Nem messze valának az katonák temetési is, ugyanazon töltés végében, melyekért Aliportug vermetek ásatván, más lövészszerzőket abban helyheztenni, s afelől is az öregibe négyet az várnak szegeztete, hogy az megszállottaknak, kiket egyszersmind ugyanazon időben mindenfelől lövöldöznének, semmi nyugovást és pihenést ne engednének...” (Benits 1999).

A sírkert keresztjei láthatók Johann David 18. században átrajzolt metszetére Piros Tamás hívta fel a figyelmünket, amelyen (9. ábra) a 27. jelzet alatt a kép felső szélén két ágyúállás közötti téglalapalakú keretben kereszteltekkel, mint Katonatemető (Soldaten Kirchoff) jelölik a területet. Így elég jól lehatárolható az a terület a korabeli leírás, a metszetek és az előkerült csontvázak alapján – a mai konzervgyár és óvoda környékén –, ahol Zrínyi teste remélhetően már nem sokáig porlad jeltelemül. (A kézirat lezárása után egy telefonkábél árkának ásásakor koporsóban eltemetett középkori csontváz került elő a Széchenyi utca 61/1. számú ház, az óvoda bejárata előtt, amelyet ezúttal már sikerült dokumentálnunk is. A most előkerült sír, az eddigi adatok és a terepviszonyok alapján így egyértelműen lehatárolható a Zrínyi Miklós testét is rejtő egykori katonatemető délkeleti szeglete. A csontvázból vett minta alapján mért ¹⁴C kormeghatározás alátámasztja a temetőrészlet török kori használatát, az emberi maradványok részletes vizsgálata még folyamatban van.)

A szigeti öntött acélágyú párhuzamai

A szigeti vár védelménél és ostrománál használt ágyúkról szóló források alapján – minden különlegessége ellenére – a most vizsgált fegyvert a szövegekben említett egyik löveggel sem lehet azonosítani. Arra sincs adat, hogy bármelyik fél korábban ismeretlen ágyútípust, feltűnően új, hatásosabb haditechnikát használt volna, amellyel az ellenfelet meglephette volna. Az ágyúnk azonosításához azonban fogódzót jelenthet az, hogy a szigetvári hadjárat után az ágyúk egy részét Budára szállították. A hagyomány szerint a zsákmányolt ágyúk egyikét pedig Isztambulba vitték. Az tény, hogy az Askeri Múzei gyűjteményében (19. ábra) ma is látható egy delfines fogós 220 cm hosszú, 4 cm ürméretű bronz ágyú, amelyet felirata szerint I.

Ferdinánd készíttetett 1552-ben (FERDINANDVVS REX ME FECIT MDLII) (Arslanboğa 2009: 79). Témánk szempontjából most azonban még érdekesebbnek tűnik, hogy 1591-ben az országon áthaladó utazók a szigeti ostromnál használt ágyúkat a budai vár falain és udvarán látták. (Szamota 1891: 199) Ez a most vizsgált szigeti ágyú szempontjából különösen fontos lehet, mert egyik fontos formai párhuzama éppen itt, Budán, a mai Hadtörténeti Múzeum előtt látható. Sajnos a középkorinak meghatározott ágyú (10. ábra) eredetéről semmit nem tudunk. Lugosi József szerint a 16. századi elöltöltős, 8,5 cm űrméretű, 3 fontos ezredágyú anyaga öntöttvas. Ennél a lövegnél is a csófar és a csócsapok körüli rész nyolcszögletű, a felső lapján

X illetve + jelzéssel, vége elefántfejben végződik – pontosan úgy, mint a szigeti példánynál. Ez az ágyú azonban ép, a nyolcszögletű csószáj s az elefánt ormányába fűzött karika is megvan, teljes hossza 372 cm, tömege 1200 kg (Lugosi 2005: 194) (Hadtörténeti Múzeum, Ltsz.: 2150/pu). Az ágyú csövén 30–40 cm távolságban a szigeti példányhoz hasonlóan körbefutó, ismétlődő elváltozások figyelhetők meg. Itt is csak további vizsgálatokkal lehet eldönteni, hogy ezek a felöntésekre, vagy esetleg az előkészített rövidebb csődarabok kovácshegesztésére utalnak-e. Az ágyú felszíne ebben az esetben is valószínűleg a korróziótól elég rücskös, kellemes vasas–barnás színű, de nem rozsdás.

a

b

c

d

e

f

10. ábra. a–f) A budai várban a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében lévő, a formai azonosság alapján a vizsgált szigeti ágyúval egy műhelyben készült 16. századi löveg... g) ...és egykorú, jellegzetes európai, delfines fogójú öntöttvas ágyú. Jól látható a két típus közötti formai eltérés.

g

10. ábra. folyt.

Lugosi József szerint a karikás fogós ágyúk inkább ázsiai jellegzetességek, ezeknél általában oldalt 2–6 karika található (Lugosi 2005: 184). A budai ágyú ebből a szempontból eltér ezektől, mert csak egy karikája van, az is a csőfar elefántormányába fűzve. Az Európában is gyakori szögletes csövektől is eltérően a budai példány csak a csapoknál és a torkolatnál illetve a csőfarnál nyolcszögletű, a többi részen kerek a csőve (Lugosi 2005: 185–186).

Bán Attila még egy harmadik hasonló ágyúra is felhívta a figyelmünket, amelyet Essenwein 1872-es művében közölt (Essenwein 1969: Taf. XCVIb). Ugyanitt látható egy valamivel kisebb, a végének kialakítása miatt ebbe a körbe sorolható, de formailag némileg eltérő ágyú is. Ez azonban az egyszerűbb kialakítása miatt inkább az általunk vizsgált ágyútípus előzményének tekinthető, 1500–1510-es keletkezése is erre mutathat (Essenwein 1969, Taf. XCVII–XCVIIIb). A budai ágyúhoz teljesen hasonló nagyobb ágyút sokáig Nürnbergben őrizték, de sajnos a világháború utáni sorsa ismeretlen. Prof. Dr. G. Ulrich Großmannak, a Germanisches Nationalmuseum igazgatója, és kollegája, Thomas Eser tájékoztatásának köszönhetően legalább az egykor gyűjteményükben lévő ágyúra vonatkozó adatokat részletesen is megismerhettük. A német kollegának a nyilvántartási adatok alapján megfogalmazott levelének kutatástörténeti szempontból rendkívül fontos információkat tartalmazó részét érdemes idézni:

„...The inventory number is W 1954. The canon is said to be acquired from the south German town Reutlingen next to Stuttgart. The text tells that the canon is cast in iron, slightly getting smaller towards the top. Significant also the two

small stamped circles at the bottom that “let the rear side look like a face”. That is very similar to your canon. At the bottom is an engraving telling the weight: “Wicht / 1658 [pounds]” Caliber is 9,8 cm. Length of the inner drilling is 338 cm. Unfortunately at the moment we cannot identify the iron canon in our collection. The whereabouts are unknown. Last time the canon was documented is around 1940/47....”

Az Essenweintől származó adatok szerint az 1500–1520 körülre datálható öntöttvas ágyú a torkolat felé enyhén elkeskenyedik, a csőcsapok környékén és a faránál is az egyébként hengeres csőve nyolcszögletű. A nyolcélű gúla alakú végén két beütött kör látható, ami egy arc benyomását kelti. A nyúlványába egy erős vaskarikát fűztek, a lökölapon pedig egy utólagos beírás látható: „Wicht / 1658(?)”. A felirat alapján ma már rögtön a löveg súlyára is lehet asszociálni, de a korabeli német nyelvben a Wicht szónak számos más jelentése is volt, ami miatt önmagában is érdemes elgondolkodni a dolgon, ráadásul az átírat pontosságában sem lehetünk teljesen biztosak. Ha összevetjük a teljesen hasonló formájú budai példánnyal, amely 372 cm hosszúsága mellett 1200 kg, ez pedig 363 cm és ugyanakkor súlya 1658 pound (mintegy 800 kg) lenne, vagyis a csak 9 cm-rel rövidebb méret mellett egyharmaddal, 400 kg-mal lenne könnyebb – ami nyilvánvaló képtelenség. (Thomas Eser fent idézett levelében szereplő 338 cm helyett a megküldött tárgyleíró karton másolatán egyértelműen 363 cm hosszúságadat szerepel. Mivel a kollegának az ágyú hiányában nyilvánvalóan nem volt lehetősége újramérni az adatokat, ezért feltehetően a kartonon szereplő hosszúság lehet a valós érték.) Így az egyéb körülményeket is figyelembe véve a

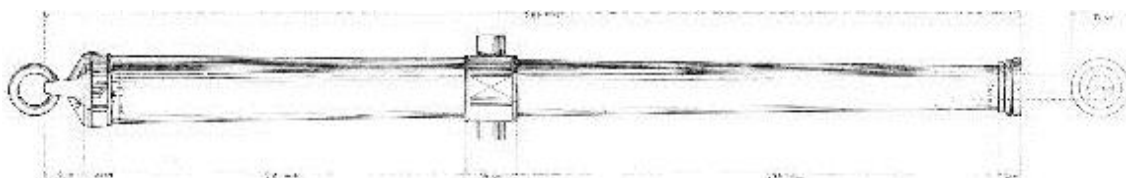
bevésés szövege valószínűbb, hogy nem a súlyra, hanem valami másra utal. A tömeg megadása a középkorban egyébként sem volt szokás, a másik két pontos formai párhuzamról is hiányzik ez az adat, s a nyilvántartás miatti feltüntetése sem tűnik valószínűnek.

A zsákmányolt ágyúk mindig különleges státuszú hadieréklyének számítottak, mint azt I. Ferdinánd már említett isztambuli ágyúja és Katziáner lövege is jól jelzi. Közismert az is, hogy Sobieski lengyel királynak régi kívánsága teljesült, amikor megkapta a Bécs ostrománál zsákmányolt török ágyúk közül azokat, amelyeket a régi lengyel királyok címerei díszítettek. Mindezek fényében a nürnbergi ágyún olvasott 1658-as szám mindenképpen ellenőrzésre szorulna, mert pillanatnyilag nem látunk olyan adatot, esetleg egyidejű történelmi eseményt, amely valamilyen módon kapcsolható lenne az ágyú eddig ismert előtörténetéhez és megőrkítésre méltó lenne. Sajnos nem ismert a nürnbergi ágyú pontos eredete sem. Csak annyit lehet tudni róla, hogy az Miksa Emánuel bajor választófejedelemé volt, s így került végül a nürnbergi múzeumba. Ez abból a szempontból viszont roppant érdekes, hogy Miksa 1683-ban részt vett Bécs felmentésében, 1684-ben részt vett Buda megkísérelt ostromában, 1686-ban pedig egyik fővezére lett a Budavár visszavívására küldött seregnek. Az ostromhoz a Duna bal partján tartott Pestnek, ahol a 8000 bajor katonát több német ezreddel kiegészítő seregével az Ó-Budánál épített hídon átkelt a budai oldalra és a Gellérthegyen állította fel főhadiszállását. Az ostrom során csapatai a DNy-i bástyákat ostromolták. A vár elfoglalása után a fővezér, Károly herceg átengedte a kegyelem jogát a bajor választófejedelemnek, aki a lakosságot életben hagyta, de a katonáknak három nap szabadrablást engedett. Így Budavárát teljesen kifosztották, megmaradt épületeit is felgyújtották, elpusztították (Hóman & Szekfű 1936: IV. 236). Lotharingiai Károly később sem ünnepeltette magát, került a propagandisztikus nyilvánosságot, még innsbrucki otthonába is inkább éjszaka érkezett. Csak halála után szövötte meg fia, hatalmas falikárpitokon,

soha nem volt budai diadalmenetét. A bajor választófejedelem azonban minden lehetőséget kihasználta népszerűségének növelésére. Fényes diadalmenetben érkezett Münchenbe és rendelkezett, hogy monumentális alkotásokkal illusztrálják tetteit. Hadizsákmányáról nincs pontos feljegyzésünk, de a szigetvári és a budai ágyúval azonos műhelyben készült, mind formájában, mind anyagában különleges nürnbergi ágyú – figyelembe véve a történelmi háttérrel, és hogy a három ismert hasonló példányból kettő is Magyarország területén található –, nagyon valószínűnek tűnik, hogy a zsákmánya részeként került Bajorországba. Mindezt figyelembe véve nagyon fontos lenne a nürnbergi ágyú farán található felirat ilyen szempontú elemzése az eredeti tárgy alapján, valamint az összehasonlító anyagvizsgálatok elvégzése.

Az azonos formai jegyek, hasonló méretek és az öntött technológia alapján az ismert ágyúk azonos műhely termékeinek tekinthetők. A lövegek életútjáról ismert adatok, őrzési helyük között meglévő történelmi kapcsolatok alapján az is felmerül, hogy a három ágyút esetleg eredetileg egyetlen közös helyszínen, a törökök Szigetvár ostrománál használták. Az ágyúkhöz kapcsolódó, vagy kapcsolható történelmi háttér alapján Szigetvártól Budán át Nürnbergig felvázolható egy olyan szál, amely alapján mindhárom ágyú valamilyen módon kapcsolatba hozható Szülejmán szultán 1566-os hadjáratával is. Sajnos erre vonatkozó egyértelműen bizonyító erejű forrásunk még nincs, de az eddig rendelkezésre álló adataink arra elegendőnek tűnnek, hogy megalapozottan feltételezni lehessen a három különleges ágyú együttes használatát a szultáni seregben Szigetvár ostrománál.

(Mint már említettük, gróf Vecchi, Szigetvár hődolság utáni első várparancsnoka a dzsámi felásáshoz az engedélyt azzal a feltétellel kapta meg, hogy a talált tárgyak felét átengedi az udvarnak. Ha a szigetvári acélágyúhoz hasonló lövegek például ilyen módon kerültek volna elő, akkor a párhuzamok felbukkanására Buda és Nürnberg helyett Bécs lenne a valószínűbb helyszín.)

11. ábra. Egykor a nürnbergi Germanisches Museumban őrzött ágyú Essenwein rajza alapján (Essenwein 1996, XCVIb).

A sérült szigetvári acélágyú ép budai és nürnbergi pontos formai és technológiai párhuzamai alapján látható, hogy ilyen ágyúk a 16. században már bizonyosan voltak Európában, de olyan kis számban, hogy nem valószínű a kontinensen való gyártásuk. Az eddigi adatok alapján abban egyezik a kutatás véleménye, hogy a felsorolt darabok öntéssel és nem kovácsolással készültek. A két másik darabnál feltételezett öntési technológia használatát a szigetvári ágyú csiszolati képe megerősíti. Az alapanyag meghatározása a háromból két esetben csak szemrevételezés alapján történt. A csak a szigetvári ágyúnál végzett anyagvizsgálat azonban mind a csiszolati kép, mind az alacsony széntartalmú összetétel miatt acélöntvényt igazol. Következő lépésben nagyon fontos lenne annak tisztázása, hogy a vizsgálható budapesti darabnak mi az alapanyaga.

Az ágyúgolyók és az ágyú alapanyagának vizsgálata arra mutat, hogy egyfajta technológiai fölény a támadó török fél oldalán volt. Semmi adat nem mutat arra, hogy a várvédők az ostromlónak bármilyen meglepetést okozó jelentős technikai újítással, nagyobb lőtávolságú fegyverekkel rendelkeztek volna. Így a források mellett az anyagvizsgálatok alapján is kizárható, hogy az ostromtábor, így azon belül is a szultáni sátor, a későbbi türbe helyét az ágyúlövések miatt a vártól indokolatlanul nagy távolságra, pl. a Szőlőhegy tetejéig ki kellett volna terjeszteni. Az aligha lehet vita tárgya, hogy miként a szultáni táborhely nem lehetett a tűzvonalban, úgy nem lehetett az ostromtáboron kívüli védtelen helyen sem. Márpedig a Szőlőhegy 4,8 km-re lévő teteje olyan távol van a vártól, hogy onnan csak igen nehezen lehetett volna pl. rohamokhoz felvonulni, de a vár ilyen nagy sugarú körülvételezése is feleslegesen vont volna el óriási erőket a harcoló egységektől.

Adatok az 1566-os török ostromtábor lehatárolásához

Az ostromtábor eddig megfigyelt szerkezeti elemei, és azon belül a szultáni sátor lehetséges helyei az Almás-patak völgyében

A források alapvetően a szultáni sátrat, majd a későbbiekben az ott elásott belső szervek helyéhez igazítva jelölik meg a felállítandó türbe helyszínét (Vatin 2008: 54). Azonban a hadjárat sikere érdekében hetekig eltitkolták a Szigetvárnál elhunyt uralkodó halálát, így értelemszerűen nem lehet olyan folyamatosságról beszélni, mint általában a

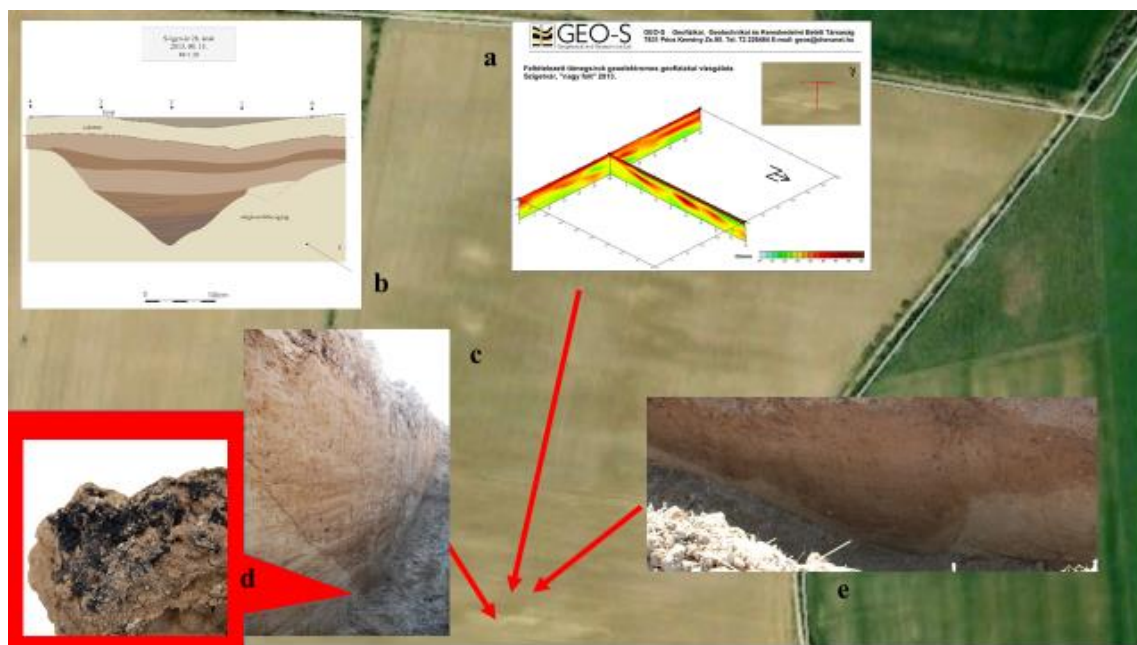
síremlékek esetében, ahol a sír megjelölése valamilyen formában már a temetéskor megtörténik. Az elhunyt uralkodó testét bebalzsamozták, hogy majd később maradványait hazaszállíthassák, s az Isztambulban ma is álló türbéjében eltemethessék. A források egy része és a hagyomány szerint a romlandó belső szerveket Szülejmán szultán sátrában titokban eltemették. Egyes szerzők ezt kegyeleti okokból nem tartják valószínűnek (Vatin 2008). Ezzel szemben első pillanattól az a véleményünk, hogy ez a mi éghajlatunkon, az adott időjárási viszonyok között ez nem kegyeleti, hanem biológiai kérdés.

Az aligha lehet kétséges, hogy a jól szervezett török hadseregben a szultáni és fővezéri sátrakat – a katonai értelemben vett vezetési pontot – az ütközőzónán kívül lévő táborban egy védett helyre kellett állítani. A korabeli forrásokkal is igazolhatóan a hadszínteret kettévágó Almás-patak volt az ostromtábor tengelye. A déli oldalon az egykori mocsarak eleve lezárták a vizsgálandó helyszínek földrajzi környezetét, a többi irányban azonban csak a források és a régészeti megfigyelések, a felszíni jelenségek együttes értékelésével lehetett lehatárolni a kutatandó területet. A Temetői dűlő területén, a műholdképeken és a légifotókon egyértelműen kirajzolódó talaj elszíneződések a foltok formája, nagy száma, elhelyezkedése, azonos tájolása a leletanyag szokatlanul kis mennyisége ellenére is emberi tevékenységre utal, ezért itt Sasvári Gábor vezetésével, Keresztény Balázsnak és Körömdi Alpárnak közreműködésével a Mecsekérec ZRt. támogatásával geofizikai vizsgálatokat végeztek. A környezetétől világosabb felszíni elszíneződés alapján kijelölt 2. számú foltban már a geofizikai mérések közben is jól érzékelhető volt az adatok közötti eltérés, anomália. Itt a kiásott szelvényeinkben két párhuzamosan futó árokrendszert figyeltünk meg. Az északi árok kisebb, az egykori felszínen mérve kb. 1,2 m mély és 2 m széles, a déli nagyobb, profilált sáncárok mintegy 5 m széles és 2 m mély volt – nem számítva a szélükre dobott földből emelt töltéseket. A mélyebb árok aljának betöltésében helyenként elszenesedett famaradványok voltak, de egyéb korhatározó régészeti leletet itt sem találtunk. A világosbarna humuszos, illetve sárgás löszös 2–5 cm vastag csíkokkal erősen rétegzett, helyenként iszapoldott betöltés arra mutat, hogy az árok hosszabb idő alatt, nagyrészt természetes módon töltődött be. A leletanyag feltűnő hiánya ilyen körülmények között ugyanakkor a sáncárok tényleges használatának rövid időtarta-

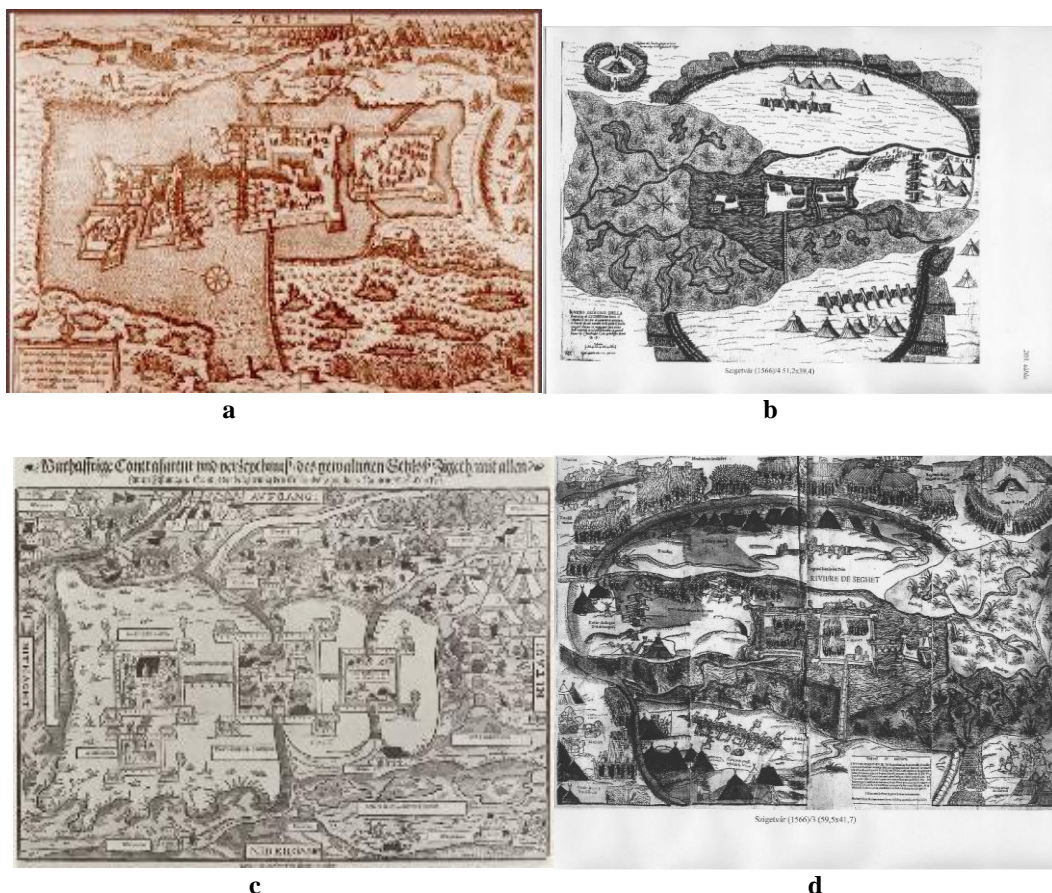
mára utal. A metszetekben 40 m, illetve 20 m hosszú szakaszon sikerült megfigyelni az ezen a részen párhuzamosan futó kisebb árkokat is. Az árkok keresztmetszeti szelvénye, elhelyezkedése, a környező területekre vonatkozó megfigyelések összességében arra mutatnak, hogy az árokrendszer egy olyan védelmi és határoló rendszerhez tartozhatott, ahol a sáncároktól délre, a vár elé eső, további beásásokat tartalmazó rész volt a védett terület.

A katonai táborok és sokszor az azon belüli egységek, mint például a vezetési pont sánccal való védelme az ellenség rajtaütésszerű támadásai ellen évszázadok óta alapvető harcászati eljárás volt. Így nem meglepő, hogy Mathias Zündt metszetén, és más, a szigeti ostromot ábrázoló közel egykorú ábrázolásokon is megfigyelhető a török tábort körbevevő, kapukkal, bástyákkal ellátott, vesszőből fontott, faszerkezetes kerítés (Zündt 1566). Az persze

nehezen eldönthető, hogy ezek a metszetek az általános gyakorlatnak, vagy a tényleges állapotnak megfelelően tüntetik-e fel a külső védvonalat. Mindenesetre a metszeteken a következetesen északra helyezett védvonal, a terepen pedig a kettős árokrendszer léte, a benne megfigyelt elszenesedett famaradványok is az ostromtábor tényleges körbekerítésére utalnak. Alapos okkal feltételezhető, hogy ennek egy rövid szakaszát sikerült a terepen megfigyelnünk. Ez egyben északról lehatárolhatja az ostromtábort, így az azon belül lévő szultáni tábor lehetséges helyét is. A sáncárkok további pontos vonalának tisztázása különösen fontos lenne, mert a lassú betöltődésre utaló nyomok mellett az írott források is arra mutatnak, hogy a 18. században még a felszínen is megfigyelhető a nyomuk, sőt részben még a 19. századi térképeken is követhető, határoló szerepük lehetett (MOL S 78:184; S 78:189).

12. ábra. A geofizikai és régészeti módszerekkel megfigyelt és feltárt kettős árokrendszer részlete Szigetvár Temetői dűlő – benne elszenesedett famaradványokkal. a) A légfotókon is látható hosszan elnyúló föld geoelektromos geofizikai vizsgálata. (Sasváry Gábor és munkatársai szíveségéből. b–d) A sáncárok metszete és a benne talált elszenesedett famaradványok. e) A sáncárok északi oldalán futó árokrendszer metszete.

13. ábra. A szigeti várakkal, palánkkal körbevett ostromtábor korabeli metszeteken. a, b, d) Mathias Zündt (Szalay 2009, 196., 201–202.) c) Antonio Lafreri (Szalai 2006, 201.) .

Az urbáriumi összeírásokban egyértelműen úgy említik a Töröksáncot, mint ahol az ostrom alatt a török tábor volt (Kitanics 2014: 93; MOL UC 94:30,5). Így a most megfigyelt árokrendszer különösen érdekes lehet a Kitanics Máté által elemzett 18. századi forrásokban gyakran említett sáncok értelmezése – helyének, szerkezetének meghatározása szempontjából is (Kitanics 2014: 92–99). Úgy tűnik azonban, Kitanics a források meglehetősen világos utalásait sajnós félreértelmezve és összekeverve, a Szőlőhegy tetején lévő romterületet tévesen a Török Sánc részének tartja, s azon belül az erőddel azonosítja. A Szőlőhegyen lévő romterületen már Kováts Valéria is feltárt török kori épülethez tartozó falmaradványokat. A régi ásatási helyszíni azonosítására 2013. február 27–én Szabó Géza vezetésével helyszíni szemlére került sor Kitanics Máté, Komiáti Jánosné, Lebedy János, Piros Tamás, Zsámboki-Tót Zsuzsanna részvételével. Ak-

kor az újabb régészeti megfigyelések alapján egyértelművé vált, hogy a romterület kiterjedése a felszíni nyomok alapján nem csak egy épületre, hanem egy hódoltság kori városias jellegű településre utal. Amint azt a helyszíni szemle értékelésekor és 2013-ban a szeptemberi konferencián is már megfogalmaztuk, ez a lelőhely véleményünk szerint az Evlia Cselebi leírásában szereplő, vendégfogadóval, iskolával, fürdővel is rendelkező helységgel, a kaszabával azonosítható (Evlia 1908: 36). Így végképp elfogadhatatlan, hogy Kitanics az értékelésnek ezen részét elhallgatva és gyakran a megfelelő hivatkozásokat is mellőzve a saját állításait a forrásokból kiragadott részletekkel és félinformációkkal próbálja alátámasztani.

A szigetvári plébánia birtokait 1747-ben felsoroló latin nyelvű forrás szerint az ostrom idején a török tábor a Török Sánc területén volt. Fontos, hogy a források ezen és a szomszédos területeken

is következetesen szántóföldeket, kukoricást említenek. Csak az egyik nagyobb darab szántó ért fel a szőlők aljába, ami önmagában azt mutatja, hogy a kukoricások az alacsonyabb, a szőlők a domboldal magasabb részén lehettek (Kitanics 2014: 93; MOL UC 94:30,5). Egy 1738-as birtokvitában a Melczerek vitatják a földjeik közé ékelődő egyházi birtokokat használó szigetvári lakosok jogait. Fontos, az eddigi kutatás során figyelmen kívül hagyott tény, hogy a szigetvári plébánia földjeit szigetváriak és nem turbékiak művelték! Kitanics a forrás alapján felsorolja a Török Sántól északra, keletre és délre lévő szántókat, mivel a nyugati részen nem említenek semmit, így arra következtet, hogy ott lehetett az erőd (Kitanics 2014: 95–97). Azonban ha az adatokat térképre vetítjük, s azokat a szőlőhegyi romterülethez viszonyítjuk, rögtön kiderül, hogy az ottani tényleges terepviszonyok mellett sem a keleti, sem a déli oldalon nem férnek el a forrásokban említett jelentős méretű szántóterületek. Ráadásul, a romterület a gerinchez olyan közeli részen van, hogy ilyen körülmények között például az 1747-es forrásban említett, a szőlők aljába felérő kukoricás is értelmét veszti, hiszen a gerincen a mai napig egy út fut végig, ami egy meghatározó viszonyítási pont lehetett volna a határleírásnál.

Az sem lényegtelen, hogy azon a környéken minden térkép a mai napig követhetően szőlőterületeket jelez. Továbbá a szőlőhegyi terület birtoktörténeti adatai és a Szőlőhegy különös jogi státusza, a ma már ismert szőlőhegyi kapuk helyzete is kizárja a források által a Török Sántában említett nagy kiterjedésű szántók ottani létét.

A régészeti megfigyelések – de véleményünk szerint a megfelelő értelmezés esetén az írott források is – arra mutatnak, hogy a Szőlőhegy aljában fekvő Temetői dűlőben megfigyelt árokrendszer a 18. századi forrásokban említett Török Sánta egy szakaszával azonosítható, amely eredetileg a török ostromtábort kerítette.

A török ostromtábor Anguissola térképén ábrázolt elemei és terepi elhelyezése az Almás-patak völgyében

A 2013. évi kutatások során megfigyelt árkok helyét a földrajzi környezetbe illesztve jól látható, hogy azok nagyjából a mai Török–Magyar Barátság Park vonalában helyezkednek el. Németh Béla óta az Esterházy vázlatával való látszólagos alaprajzi hasonlatosság miatt számos kutató ezzel a Nagy csolok dűlő keleti szélén lévő, ma parkosított helyszínnel azonosítja azt az Anguissola 1689-ben

készült térképén ötszög alakúnak ábrázolt területet, amelyet az „F” jelzet alatti megjegyzés szerint a szultán halála helyének tartottak (Németh 1903: 309–310; Esterházy 1989: 141).

Munkánk során az újkori források értelmezésének megkönnyítésére a szigetvári dűlőneveket a területek többszöri névváltozása miatt ahol lehetséges, az 1865-ös kataszteri térképi állapot alapján jelöljük. (MOL S 78:184.15–35, téka Szigetvár) Kis és Nagy csolok dűlő nevét például egy évtizeddel korábban még Csóluk alakban írták (MOL S 78:184.1–14) a 18. századi iratokban pedig még Malizoluk és Velizoluk alakban szerepel (MOL UC 50:55,56).

Kováts Valéria határozottan kijelenti, hogy a Nagy csolok dűlő keleti szélén az általa végzett:

„régészeti feltárás eredményeként ezt a helyet tekintjük az egykori török fővezéri sátor és Szulejmán szultán halála helyének. A mesterséges földhányással létrehozott dombot az egykori főhadiszállás helyének tartjuk a történeti dokumentumokkal való egybevetés alapján. A többszögletű, lapos dombterületet a széleken sáncszerűen felmagasított földhányással és árokkal védték. A lapos terület kiemelkedő, kör alakú kis dombját Szulejmán egykori sátorhelyének tekintjük. Sírépület itt nem állhatott, ugyanis épületnyom nem került elő” (Kováts 1972: 103).

Jól látható azonban, hogy Anguissola georeferált 17. századi térképe sem a mai csoloki, sem a kápolnai területet nem tartalmazza (Gyenzse & Bognár 2014). Viszont az tény, hogy a 19. század közepén készített II. katonai felmérésen a Nagy csolok dűlő szélén van egy részlet, ahol Anguissola jelzéséhez valóban nagyon hasonlóan, de nem öt-, hanem egy négyszögletes keretelésű rész közepén van egy fekete kör. Mellette pedig a vastagon szedett „Török temető” felirat, amely lefedi az egészen a régi Kaposi útig tartó területet a szomszédos, felirata szerint Turbéki pusztáig. A későbbi kataszteri térképeken (14. ábra) is jól látható, hogy itt valóban volt valami, amibe sokan „belelálták” az ötszögletű területet – noha azt minden térképen egyértelműen négyszögletűnek ábrázolták.

Kováts Valéria a népi emlékezetet is segítségül hívja értelmezésének alátámasztására: „A hagyomány a török harcosok temetőjét is megjelöli. Szigetvártól északra, 2 km-re ötszögletű dombocskát tartanak még a mai napig az ostrom alatt meghalt török katonák temetőjének” (Kováts 1961: 137). Megfogalmazásából kitűnik, hogy valamit félreértett, mert „ötszögletű dombocska” más forrásban

sehol nem szerepel, s a helyszínen is egy szabályos, kerek halom látható a mai napig.

Az is szembeűnő, hogy a legutóbbi időkig külön kezelt, a környező táblákba soha be nem olvasztott terület mellett változó helyen szerepel a „Török temető”, illetve a „Felső temető” megnevezés (MOL S 78 184). A felirat változó elhelyezkedéséből egyértelmű, hogy az valójában a régi Kaposi- és a Hársfa-pusztai útig, az általunk is vizsgált területen található foltokig tartó dűlő egészének a neve, tehát nemcsak egyetlen lehatárolt helyszínre vonatkozik. Ezt a négyszögletű területet egyébként több térképen is kettős vonallal határolták le, ami árookra utal. Kováts Valéria régész leírása szerint:

„a terület mesterséges földhányás, szélei sáncszerűen vannak kiképezve, ... a szögleteknél ... bástyaszerű földhányásokat lehet látni. Sőt e terület bejárását is lehet látni, ugyanis a szigetvári vár felé egy kis részen nyitott. ... Az ötszögletű térség ... kis dombhátként emelkedik ki a környezetből. Nyugati részén még ma is egy kis kerek domb látszik, amelyet valamikor egy mély árokkal kettészelték...” (Kováts 1971: II/10).

A névadási szokásokat és a terepi jelenségeket figyelembe véve ez utóbbi lehetett konkrétan az a pont, az a kis őskori halomsír, amelyet a nép aztán Töröksírnak nevezett el. A helynévanyagban dűlőként megőrződött Felső temető, Török temető, ahol a hagyomány következetesen az ostromban elhunyt törökök sírhelyét látja, a fentiek miatt sem lehetett a négyzetesen körbeárokolt, a leírások szerint 50 m átmérőjű területen. Ezt a korábbi ásatások szintén kizárják, de egyébként is könnyen belátható, hogy ezen a viszonylag kis területen töredéke sem fért volna el a népes szultáni tábornak, később a 20–25 ezerre becsült halottnak. Mint ahogy a kis halmocskán ugyancsak nem fért volna el a palotányi uraldóói sátor sem.

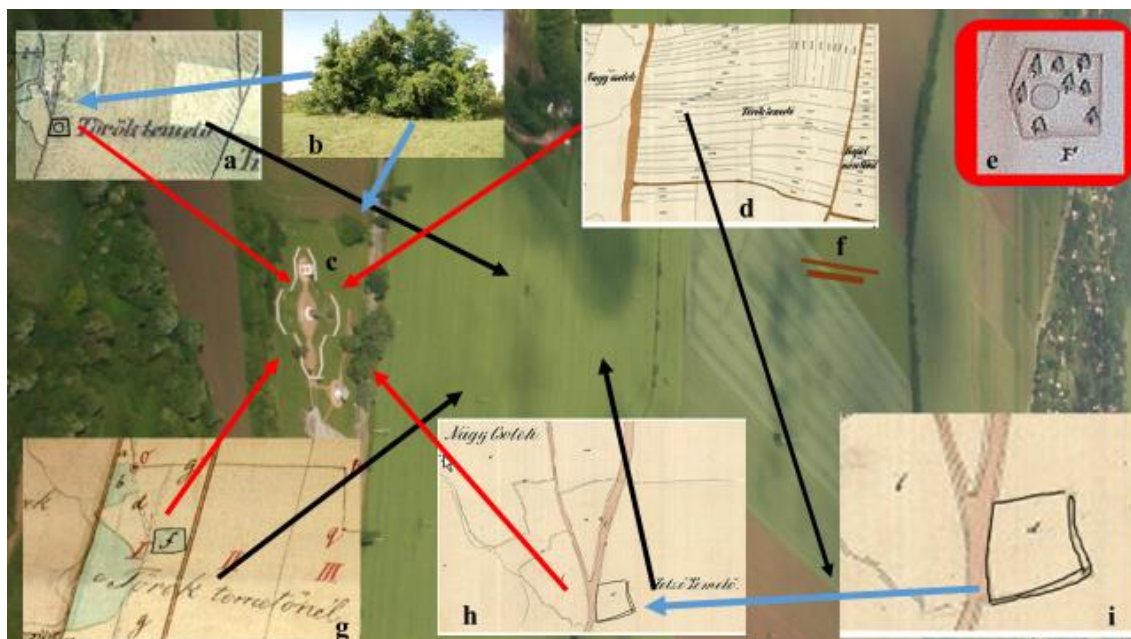
Németh Béla és Hal Pál ír arról, hogy a turbéki kápolnánál a haditanács rendeletére kiásott török sírokat „valószínűen a török rendes temetőjébe vitték el, mely az akkori térképek szerint bekerített helyet képezett s mai napig „török temető” név alatt ismeretes” (Németh 1903: 309–310). Hal Pál szerint is „Valószínűleg 1693-ban a Turbékánál lévő törökök csontjait is ide temették. Szabálytalan ötszögű területen van” (Hal 1937: 18). Megjegyzéseiket azonban a legtöbb szerző később már tényként kezelte (Kováts 1971: II/10). A népi emlékezet már korábban is következetesen ebben az irányban je-

lölte meg az ostromban elhunyt török katonák temetőjét, sőt, az 1900–1976 között itt lévő feltételes vasúti megállóhely menetrendben feltüntetett hivatalos neve is Töröksír volt, ahol a vonatok csak a búcsúnapokon álltak meg (Kováts 1961: 137). Vagyis a helyiek Németh Béla előtt nem Török temetőnek, hanem Töröksírnak nevezték ezt a konkrét helyet.

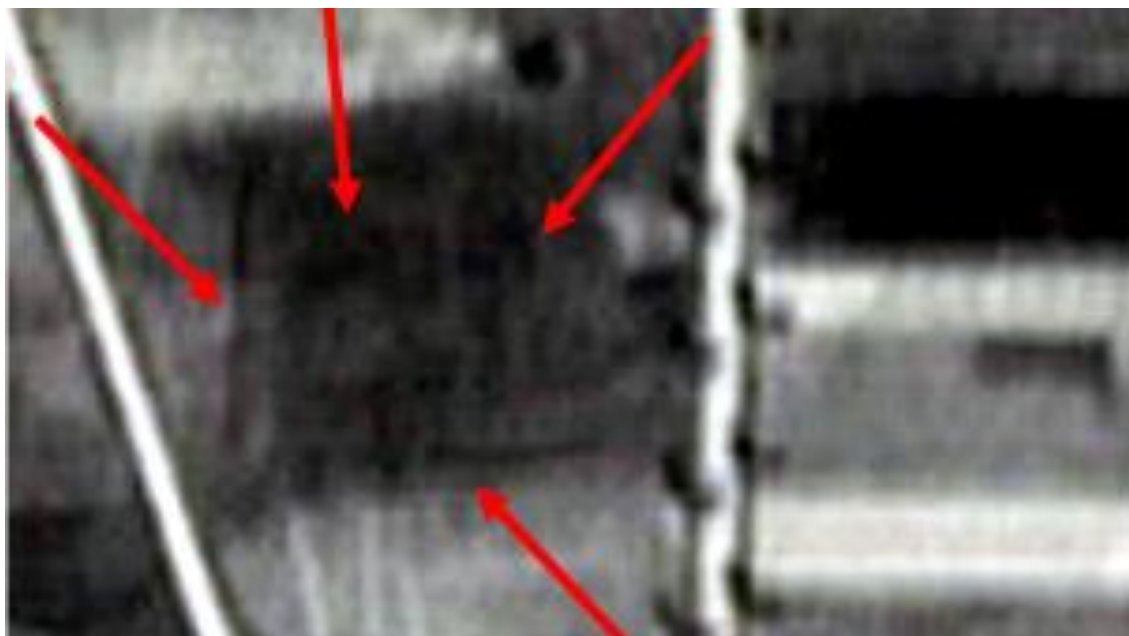
A látszólag kis különbség mögött valójában óriási eltérés van. A Török temető egy dűlő egészére, a megálló neve pedig csak egyetlen helyszínre vonatkozik. Az árkokkal lehatárolt, és mint a térképeken láttuk következetesen négyszögletesnek ábrázolt területen régóta ismert, hogy egy mesterséges halom van – amit sokan Anguissola térképén az ötszögön belüli körrel azonosítanak (Kováts 1962: 271–272). A rendezett terület északkeleti szomszédságában ma is látható ez a kis kerek domb a Kováts Valéria által megfigyelt, belevágott árokkal együtt. A domb átmérője mintegy 20 m, magassága 80 cm. Tetején fák, bokrok vannak, felszíne nagyon nehezen vizsgálható. Formája azonban kisebb őskori halomsírra utal. Ezen a területen már több alkalommal is volt ásatás, ezek eredményéről sajnos csak keveset tudunk, az azonban biztos, hogy itt török kori sírok nem kerültek elő (Kováts 1972: 272).

Az a dokumentumokból egyértelműen kiderül, hogy 1971-ben már Kováts Valéria is látta az árkot, így az Salamon Béla feltárásának a nyoma lehet – azonban ő sem török kori sírokat tárt fel a területen (Kováts 1972: 272). Mindezek alapján azonban így már érthetővé válik a terület Töröksír elnevezése.

A hazai néphagyományban általános vonás, hogy minden ami régi, emberemlékezettel be nem látható, az török. A kurgánoknál különösen gyakori a törökökre utaló elnevezés, mint azt az országban található számos Basahalom is mutatja (Baski 2006: 83). A szigetvárihoz legszorosabb példaként így kapta a Tolna megyei Medina melletti kora vas-kori halomsír is a Törökhalom vagy Töröksír nevet (TMF 415/95). A szigetvári kutatás pedig az őskori halomsírt és a szomszédos dűlő nevét összehozva, a kerek dombból Anguissola térképi ábrázolásához igazítva „ötszögletű dombocskát” és a négyszögletes területből is ötszögletest faragott (Németh 1903: 309–310). Mint látható, a hagyomány ez esetben is valós elemeket őrzött meg, csak a megkopó emlékezet, nem kellő helyismeret mosta, keverte össze az elmúlt évszázadok alatt a különböző szerkezeti egységeket.

14. ábra. A 19. századi térképeken az adatok két eltérő helyre mutatnak egy következetesen négyzetesen ábrázolt helyszínre és egy dűlő egészére. a) A Török temető dűlő a II. katonai felmérésen. b) A fákkal, bokrokkal benőtt, feltehetően őskori halom a park északkeleti sarkában. c) A Török–Magyar Barátság Park. d) A már parcellákra osztott Török temető dűlő egy 1865-ös térképen. MOL S 78:184.15–35. f) Anguissola 1689-es térképének „F” jelzete alatti ötszögletű terület. g) Kateszteri térkép részlete, „f” jelzet alatt a mai Barátság Park területe. (Kitanics Máté szívességéből) h–i) Szigetvár 1855-ös külterületi térképrészlete négyzetesen, körbeábrakolt területtel a mai Barátság Park területén (MOL S 78:184.1–14.).

15. ábra. A 19. századi térképeken árokkal lehatárolt, a mai Török–Magyar Barátság Park területe egy 1953-as, sajnos a nem a legjobb minőségű légifelvétel kinagyított részletén (HIM Térképtár, 1953, 32–233). A felvétel alátámasztja Kováts Valéria megfigyeléseit. A vasút és az út közötti sötétebb négyzetben kirajzolódó, valószínűleg árokra és esetleg épületekre utaló elszíneződések miatt mindenképpen szükséges lenne a helyszín újbóli alapos megkutatása.

Esetünkben fontos további kérdéseket vet fel, hogy ha ez a Nagy csoluki dűlő keleti szélére eső terület bizonyíthatóan nem az Anguissola által jelölt helyszín, akkor mi volt a kataszteri térképeken jelölt négyszögletes terület szerepe, miért kapta a szomszédos dűlő a Felső temető vagy Török temető nevet, s nem utolsó sorban, akkor hol volt valószínűleg az 1689-es térkép „F” (14. ábra) helyszíne?

A négyszögben körbeárokolt terület nagyjából abban a magasságban van, ahol a most megfigyelt árokrendszer alapján a török ostromtábor északi védvonala lehetett. Így az elhelyezkedés, a körbeárokolt, kiemelkedő terület, az ostromot ábrázoló metszetek alapján az is felmerül, hogy esetleg a török tábor védő külső sánc kiindulópontja, kis erődítménye volt itt. Vatin kutatásai alapján tudjuk, hogy az uralkodói síremléken kívül is volt egy további palánk, amelynek III. Murád elrendelte lerombolását, őrségének a türbéhez vezénylését (Vatin 2008: 68). Ezt eddig a várost körülvevő palánkra vonatkoztatták (Vatin 2008: 56). Azonban az Almás-patak mellett fekvő, stratégiai szempontból fontos hely ismeretében és az említett erődítményre használt „szigetvári külső palánk” megjelölés, illetve Kováts Valéria terepi megfigyelései, főként Mathias Zündt metszete alapján mindenképpen megfontolandó az írott források újragondolása. Vatin 1576 márciusában kelt forrása szerint:

„a nevezett türbe palánkjának védelmére az említett szandzsákbég által utóbb előterjesztett és összeírt őrséget számold fel, és a nevezett türbe palánkjába a szigetvári külső palánk legénységéből, amelynek lerombolását elrendeltem, elegendő mennyiségű katonát helyezz át és nevezd ki az említett palánk őrzésére, és gondoskodj róla, hogy kelőképpen vigyázzák és őrizzék” (Vatin 2008: 68).

Véleményünk szerint a helyszín további kutatásra érdemes, különösen a Nagy Csoluknak is nevezett területhez közeli egykori sáncok miatt is. Ebből a szempontból is érdekes kérdéseket vetnek fel Kitanics Máté által vizsgált azon 18. századi források, melyek a Töröksánc és a csoluki terület közötti közeli kapcsolatra utalnak. Hiszen aki ránéz a térképre azonnal látja, ha a Szőlőhegyen lenne a Török Sánc, akkor az nem lehetne szomszédos az oda mintegy 2,5 km-re lévő, az Almás-patak mellett lévő Csoluki területtel (Kitanics 2014: 94).

A korábbi kutatások során felmerült olyan vélemény, hogy a tömegsírok látszólagos hiányának oka a halottak elégetése (Molnár 1980: 18). Ez azonban bizonyosan csak kivételes megoldásnak tekinthető. Nem is tudunk más konkrét esetről, a

források csak az 1566. szeptember 7-én, az elfoglalt, de a löportól felrobbant belsővárnál heverő nagyszámú halott eltakarításánál írnak erről. Valószínűleg a szétszóródott testrészek, a fokozott fertőzésveszély miatti kényszerből alkalmazták akkor praktikus okokból – de csak kivételesen a tömeges hamvasztást (Molnár 1980: 15). Hiszen az iszlám előírások kifejezetten megkövetelik, hogy a halott teste a földdel érintkezzen, ezért is nem koporsóba teszik, hanem lepelbe csavarják.

Minden hadsereg számol a veszteséggel, s készül is arra, így előre megtervezett menete van nem csak a sebesültek ellátásának, de a halottak kezelésének is. Giacomo Soranzo velencei követ 1566. augusztus 17-én írt jelentése szerint a török seregben az embereket és az állatokat egyaránt érintő járvány dúlt (Barabás 1889: 38). A százezres sereget figyelembe véve a további fertőzésveszély elkerülésére tehát még akkor is egy temetőt kellett volna kijelölni a táboron kívül, de attól nem túl távol, ha nem lettek volna a szintén nagy veszteséggel járó ostromok. A veszteség nagysága, a meleg időjárás, a szigorú vallási előírások miatt temetésre csak a naponta előretervezetten megásott tömegsírok jöhettek szóba. Tudjuk, hogy a főtisztekre ez nem vonatkozott, azok holttestét Pécsre szállították és ott temették el (Baski 2006). Lehet, sőt valószínű, hogy több ilyen helyszín is volt a térségben. A város mai bel- és külterületén a helyi hagyományban számos helyről tudnak, hallottak a szigetváriak (Kováts 1961: 177).

Újabbban is alapvetően két eltérő helyszínről utaló, elég konkrétan tűnő, de további ellenőrzésre szoruló adatra hívták fel a figyelmünket. A kataszteri térképeken Felső temetőnek vagy Török temetőnek nevezett dűlő területéhez szívósan kötődő elnevezés is utalhat egykori temetkezésekre, bár ezt az eddigi vizsgálatokkal nem sikerült egyértelműen bizonyítani. (A „Felső” vagy „Török” jelző használatára azért is szükség volt, mert a szigetvári határban a mai temető mellett szintén van egy Temetői dűlő.) Természetesen végső bizonyosságot ebben a kérdésben is csak a további kutatások hozhatnak. Mindenképpen szükséges lenne azonban legalább egy helyen a tömegsírban fekvő halottak vizsgálata, amelynek eredménye mind a magyar, mind a török fél részére nagyban hozzájárulhatna a hadjárat eredményeinek, lefolyásának realitásosabb értékeléséhez.

A török ostromtábor északi határvonalának meghatározása – a védművek, a megásott sáncárok és a Barátság Parknál Kováts Valéria helyszíni

megfigyelései, illetve a légifotón látható négyszögletes jelenség – északi oldalról jelentősen leszűkítette a szultáni tábor lehetséges helyét. Egyben a tájrekonstrukciós vizsgálatok segítségével még egy nagyon fontos kérdés megválaszolásához is közelebb kerültünk: legalább azt már biztosan tudtuk, hol nem volt Anguissola 1689-es térképének „F” helyszíne. De akkor hol volt?

Előjáróban fontos tisztázni, hogy Anguissola „F” jelzet alatti azon megjegyzése, hogy „Ort wo der türkischer Kaiser Soliman ist gestorben.”, mire is vonatkozhatott. Már Németh Béla is felhívta a figyelmet Esterházy Pál *Mars Hungaricus*-ban leírt azon soraira, amelyek szerint Szigetvár vidékén a 17. században a magyar és török lakosság körében egyaránt azt tartották, hogy az ostrom idején a vártól nem messze a tóparton egy öreg hársfa állt, s az agg szultán annak árnyékában pihent, mikor egy arra tévedt golyó megölte. Onnan szállították aztán belső szerveit Turbékra (Esterházy 1989: 141). Esterházy szerint ez a hársfa 1664-ben még megvolt, a török nagy kegyelettel viseltetett iránta (Németh 1903: 309). Más forrásokból tudjuk azt is, hogy Szigetvárnál valójában több szultáni sátorhellyel kell számolnunk. Az első valóban valahol a tópart közelében lehetett, de mint azt valószínűleg Szalai Benedek jelentése alapján még Chantone spanyol követ is részben megemlíti, Zrínyi kicsapása a sátorverő törököket meglepte. A magyarok mintegy hatvan főt elfogtak és a szultáni sátorral együtt a várba vitték őket (Barabás 1889: 37, 42). Erről érthető módon a török források keveset írnak, csak Pecsevinél találunk utalást a dologra: a szultán sátrát „Szigetvár felső oldalán a tó partján állították fel. Azonban az ágyú arra a helyre odaért, ez okból e hely nem látszott alkalmasnak” (Karácson 1916: 77). Mint a követ jelentéséből tudjuk, ez már csak egy szépített változat. Egyébként is elképzelhetetlen mulasztás lett volna a szultáni sátrat a tűzvonalba állítani! Főként azon előzmény után, hogy ezt a hibát tíz évvel korábban Tojgun budai pasa tényleg elkövette, s így saját bőrén is érezhette a várvédő ágyúk hatótávolságát. Ez ugyan harcászati értelemben hiba volt, amelyet azonban a kevés megfelelő távolságban lévő szárazulat okozta kényszer miatt, a sikeres ostrom érdekében ezt Ágehi tudósítása szerint a fővezér, Szokollu Mehmed utasítására másodszor is tudatosan be kellett vállalni a török csapatoknak (Hancz 2014: 59–60).

Mint arról Zsámboky Jánostól és magától a tettet végrehajtó Kerecsényi Lászlótól értesülhetünk, a védők nem kis szerencséjére Tojgun táborából a

várba szökött török pribéktől megtudták, hogy melyik a budai pasa vezéri sátora. „Maga bizon elég messze vala az sátor... Az ereg álygút én ráigazétám, nappal és estve hozzá lövék... az sátor felét találta. Azontúl készülni kezdett és elmenne” (Zsámboky 1977: 403). Ennek a híressé vált lövésnek a története széles körben ismertté és olyan kedvelt motívummá vált, hogy utána a helyszínt szintén meglátogató Szülejmán szultánnal is több krónikás kapcsolatba hozta – kissé átalakítva a tényeket (Barabás 1899: 38, 47; Szelaniki 1979: 19). Sőt, van olyan későbbi feldolgozás is, amely hitelt adott ezeknek a csak részben igaz állításoknak (Németh 1903: 223).

Szigetvárnál azonban legalább három szultáni sátorhellyel kell számolnunk. Az első kiszemelt táborhelyen, ami a Sztrácsovai kút környékén lehetett, Zrínyi kicsapása miatt valószínűleg nem sikerült a szultáni sátor felállítása (Barabás 1899: 37, 42). A szultán megérkezésekor az ott tartózkodó csapatok levonultak és átadták a Semlyékhegyen lévő táborhelyüket az uralkodónak. Ez az ideiglenes megoldás a párhuzamok alapján valószínűleg az előre nem látható események – ebben az esetben Zrínyi kicsapása – miatt alkalmazott forgatókönyv volt, hogy a szultán egy már rendelkezésre álló főtisztai sátorban szállt meg. Ilyen előzmények után Budina szerint „Állandó táborot építtetett, kimérte saját táborhelyét is, és megpihent” (Budina 1978: 16). Pecsevi szerint sátrának a harmadik, szó szerint is végső helyén:

„Azon a helyen, ahol jelenleg a türbe van, akkoriban egy tölgyfaliget és nehezen járható felületű bozotos hely volt. A mirákhor fejszései és a császári udvar szolgálói együtt hozzáfogtak és azt a bozotos helyet megtisztítván, gyönyörű térséggé alakították át. Azután a többi sátorokat is felállították s az egész a vár elfoglalásáig arról a helyről a sátorokat el nem mozdították” (Karácson 1916: 77).

Ez a hely lesz a korabeli források többsége szerint későbbiekben a szultán halálának, így a felállítandó türbének a helye is. Anguissola térképének „F” jelzete azonban semmiképpen sem lehet ez a helyszín, mert akkor ábrázolná magát a türbét is, és nemcsak a halál helyeként említené. Vagyis a 17. századi térképpel lefedhető területen biztosan nincs a türbe. Így erősen leszűkül az a határrész, ahol a források által említett végső, harmadik táborhely lehetett. Az eddigi vizsgálataink eredményeit figyelembe véve Anguissola „F” jelű helyétől csak keletre, a Szőlőhegy lábánál húzódó egykori belső mocsaras terület és a dombtető közötti sávon kereshető ez a helyszín.

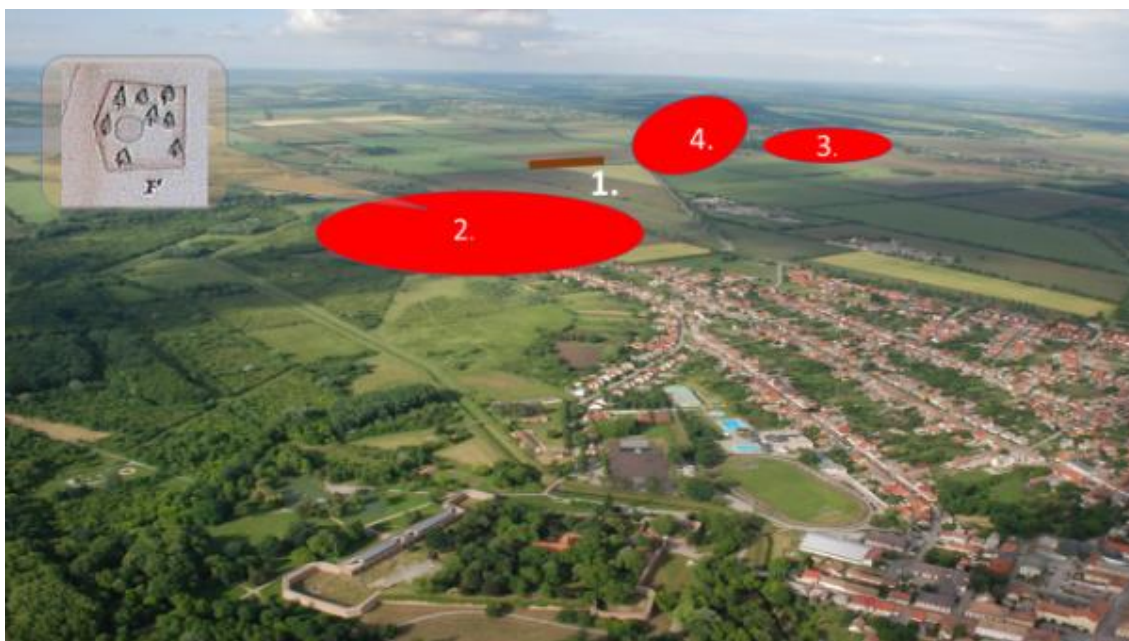
A szultáni sátor helyének terepi azonosítása
Anguissola térképének „F” jelzete alapján

A georeferálás eredményeként egyértelműen látható, hogy a térkép „F” helyszíne (16–17. ábra) a mai 67-es főút nyugati oldalára, az Almás-patak egykori medrének szélére esik (Gyenizse & Bogárnár 2014: 78, 2. ábra). Itt emberemlékezet óta bozotos, szélén kis földhányással elkerített rész van, amit Sztrácsovai kútnak neveznek (Pesti 1982: 466, 452). A mai nyilvántartási állapot szerint ez egy formájában és tájolásában is hasonló ötszögletű terület, mint amilyen az 1689-es térkép „F” jelzése. Ezek után különös jelentősége van annak is, hogy a máig élő helyi hagyomány szerint Szülejmán szultán itt halt meg. Vagyis az adatok teljes egészében egybevágóak: Anguissola 1689-es térképén az F jelzet alatt – nyilvánvalóan az Esterházy Pál által is hallott helyi információk alapján – ezt a mai Sztrácsovai-kúttal azonosítható helyet jelölte meg, mint a szultán halálának helyét (Esterházy 1989: 141).

További bizonyíték az is, hogy Anguissola eddig közöletlen, részleteiben még ismeretlen térkép-vázlatán szintén külön jelöli a „G” és a „H”, a halál és az eltemetés helyét. Amikor ezt tette, nem tévedett, vagy kevert össze adatokat, mint azt feltételezték, hanem épp ellenkezőleg, nagyon pontos volt, csak azt írta és rajzolta térképére amire volt adata. Ami nem fért rá erre az abroszára, arról nem beszélt – de nem is volt rá szüksége, mert mint tudjuk, volt egy nagyobb méretű átnézeti vázlata is. (Egy eddig ismeretlen személy eladásra kínálta az eddig közöletlen térképet, melynek csak egyes részleteit fedte fel.) Az már más kérdés, hogy több mint egy évszázadon át a kutatás miért értelmezte teljesen helytelenül a térképét. Nehezen érthető, hogy a vártól mindössze 1850 m-re lévő Sztrácsovai-kút környezete a kutatás látószögéből miként eshetett ki, amikor a szigetváriak a helyszínt máig ismerik, aki pedig az elmúlt évtizedekben kutatóként járta be a környéket, annak óhatatlanul útjába esett ez a terület is. Helyszíni szemlénk során a bokrokkal teljesen benőtt terület közepén

egy újabban ásott árok, a szélén pedig egy valaha körbefutó, részben elszántott kis földhányás nyomát figyeltük meg. Ez utóbbi arra utal, hogy egykor a Sztrácsovai-kút területét kis töltés vette körül. Feltehetően az eltérő tulajdonviszonyok mellett részben ennek, részben pedig a környezetétől kicsit mélyebb fekvésének is köszönhető, hogy a mai napig nem szántották el teljesen. Körülötte, az Almás-patak mocsaras területe által három oldalról is védett, kis alacsony, lapos dombhát húzódik. Innen terepszinten állva is a szigetvári plébánia-templom a toronyablak vonalától felfelé teljesen tisztán látható. Légifotón pedig egészen Csolukig jól követhető, hogy az út egykor nem a kút keleti, hanem közvetlenül a nyugati oldalán futott. Sajnos néhány szórványos, jellegtelen kerámiatöredéken túl sem az árokkal bolygatott bokros, sem a szántott részekben nem találtunk értékelhető régészeti leleteket vagy épületomladékokat. Összességében azonban a Sztrácsovai-kút és környéke a vártól való távolsága és fekvése, valamint megközelíthetősége alapján – a korabeli viszonyokat tekintve – egyaránt ideális táborhelynek tekinthető.

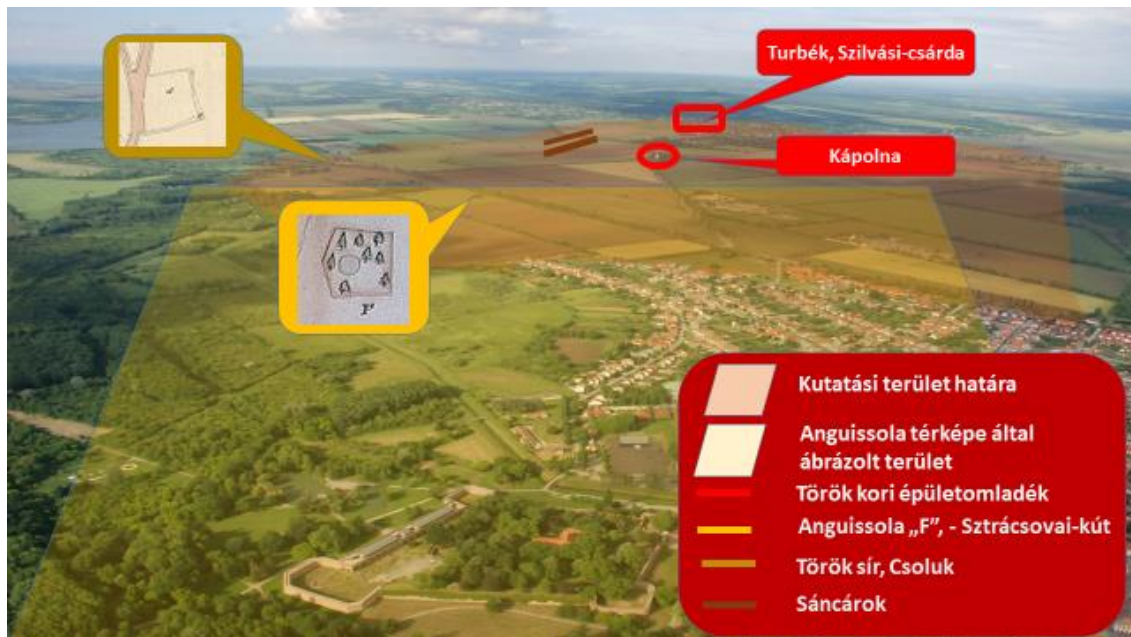
Anguissola „F” jelű helyének terepi azonosítása így ismét egy újabb biztos viszonyítási pontot nyújt a további kutatásokhoz. Ugyancsak nagy jelentősége van, hogy Anguissola rendelkezésére álló térképváltozatának pontosított georeferálásával az északi után a nyugati oldalon is egyértelműen lehatárolható az a határrész, ahol Szülejmán türbéje lehetett. Ez egyben egy jelentős méretű terület is, amin a síremlék biztosan kívül volt – mégpedig keletre. Ebben az irányban a domb lábáig terjedő szántókon túli turbéki kiskertekben a szétszóródott építési törmelék, szemét miatt nagyon nehéz értékelhető adatokat gyűjteni. Egyedül a Szilvási-csárda alatti dűlőben találtunk egy nagyon jól lehatárolható területet, ahol a szőlősorok között nagymennyiségű török kori épületomladékot és kerámiatöredéket találtunk. Ez alapján a kutatási területünk pontosított keleti határát a csárda előtt, nagyjából a domb gerincén a középkor óta lényegében változatlan helyen futó út vonalában jelöltük ki.

16. ábra: A terepi megfigyelések alapján feltételezhető sánc és a szultáni sátor helyei. 1) Az ostromtábornak kerítő sáncárok megfigyelt szakasza. 2) A padisah megérkezése előtt Zrínyi által lerombolt tóparti sátorhely. 3) A megérkezésekor használt ideiglenes semlyéki táborhely. 4) Szülejmán szultán által személyesen kiválasztott helyszín, a későbbi türbe helye. „F”: Anguissola 1689-es térképének részlete)

17. ábra. Anguissola térképi „F” helyszínének terepi azonosítása, a háttérben piros vonallal feltüntetve Anguissola által ábrázolt terület határa.

18. ábra: Az ostromtábor szerkezetére vonatkozó újabb régészeti megfigyelések.

A török ostromtáborra és azon belül a szultáni sátorra, a későbbi türbe helyére vonatkozó régészeti megfigyelések és az eddigi kutatási eredmények rövid összefoglalása

A Temetői dűlőben azonosított sáncárok rövid szakasza a vártól mintegy 3400 m-re van. A terepi megfigyelések és az eddig megismert levéltári adatok arra mutatnak, hogy ez az árokrendszer része az újkori forrásokban 1789-ig határoló és viszonyítási pontként szereplő, eredetileg az ostromtábor egészét védő Töröksáncnak, amelyen belül egy kisebb területen helyezkedett el valahol maga a szultáni türbét védő palánk. Ezzel jelentős mértékben leszűkíthető a türbe valószínű helye a Szőlőhegy lábától a gerincig tartó sávra, illetve azon belül is két kitüntetett figyelmet érdemlő helyszínre. A forrásokban is végig nyomon követhető a helyszínekre utaló adatok egyfajta kettőssége. Már Esterházy Pál rajza, illetve Evlia alig pár hónappal későbbi leírása, 1664 óta a szigetvári türbére vonatkoztatott források már szemmel is láthatóan gyakran ellentmondanak egymásnak. Mind a helyszínre, mind az építmények jellegére, környezetére vonatkozó utalások eltérő, gyakran egymásnak ellentmondónak tűnő módon szerepelnek az egyes iratokban. Ezt a kettősséget már felfedezhetjük a Szülejmán szultán halálát a néphagyomány alapján a Sztrácsovai kúthoz, a türbeerődön kívül eső terü-

letre helyező Esterházy Pál leírásában, de a felszabadító hadjáratok idején is érzékelte Anguissola, amikor térképén az F jelzet alatti helyet csak, mint a szultán halálának helyszínét jelölte meg, különválasztva a síremlék, a türbe helyétől. A legtöbb kutató hasonlóan járt el, Kováts Valéria is a mai Török–Magyar Barátság Park területére tette a szultáni sátor és az elhalálozás, a kápolnához pedig a türbe helyét. Így a kutatás jelen állásánál különösen nem kerülhető meg az az alapvető kérdés, hogy a régészeti és történeti adatok alapján jelenleg két olyan helyszínt ismerünk, ahol ténylegesen hódoltságkori épületre utaló omladék van. Kováts Valéria szerint a turbéki kápolna udvarán talált 16–17. századi bontási törmelék nagy mennyisége arra utal, hogy itt hódoltságkori épületnek kellett állnia. Azt feltételezi, hogy az egykori épületeket teljesen lebontották, s a teljesen kitermelt falak helyére épült a kegytemplom. Azonban az ásatási dokumentációjában rögzített megfigyelései ezt csak részben támasztják alá. Tényként kezelhető a két különböző periódushoz köthető, fotókon is látható török kori omladékréteg, amelyet elsősorban a templom északi oldalán figyelt meg. Ugyanakkor még mindig nem dönthető el egyértelműen, hogy a nagyfelületű kutatás hiánya, vagy egyéb okok miatt a mai napig nem sikerült itt az egykori erődítésre utaló nyomokat megfigyelni. Ezzel szemben a szőlőhegy tetején lényegesen intenzívebb módon rajzolódik

ki egy árokkal védett, török kori városias településre utaló rommező. A történeti források utalásainak jelentős része is erre a dombon lévő, szőlőgyümölcsös művelésű területre mutat. Azonban a korabeli leírások másik csoportja vizes, fás, bokros területre helyezi a szultáni sátor végső helyét, s így a türbét is – mint amilyen a kápolna környezete is. Ugyanez a kettősség figyelhető meg a források közigazgatási határok szerinti csoportosításánál is: a zsebóti, turbéki területekre vonatkozó források inkább a szőlőhegyi dombon lévő romokra utalnak. A szigetvári határ leírására vonatkozó adatok pedig elsősorban a Szőlőhegy és az Almás-patak közötti mélyebb fekvésű szántóterületeket említik. Ebből a szempontból különösen fontos, hogy a Töröksáncot az urbáriumi összeírásokban egyértelműen a szigetvári határ É–ÉK-i szélén egy nagyobb területként említik, ahol az ostrom alatt a török tábor, később pedig több szántó is volt. Sőt, a 18. századi források a Töröksáncban lévő erődöt, ahol a türbe is volt, következetesen a szigetvári plébánia birtokai között említik. Ennek nyoma a helyi történeti hagyományokban pedig máig követhető. Az is jól látható, hogy Szigetvár város északi határa a 19. században is még nagyjából a mai Magyar–Török Barátság Park és általunk megfigyelt sáncárkok vonalában éri el a Szőlőhegy lábánál futó út mentén lévő turbéki területeket. Itt egyébként a mai napig jól látható a felszínen az egykori határárok nyoma, kétséget sem hagyva, hogy melyik terület melyik falu, pusztá határához tartozott egykor. Így aligha tekinthetjük pusztá véletlennek, hogy a Temetői dűlőben megfigyelt árokrendszer is a 19. századi térképek megjelölése szerint az egykori Hársfa-pusztá és Szigetvár között húzódó határ közelében van. A jelenlegi kutatás szempontjából fontos tény, hogy az a két helyszín, ahol török kori épületomladék régészeti módszerekkel is megfigyelhető, nem csak a forrásokban, de a településhatárok szempontjából is elkülönül. Mindezek felvetik azt a kérdést, hogy jó nyomon járt-e a kutatás, amikor a hagyomány alapján az uralkodó halálának és síremlékének helyszínét választotta külön? Mostani kutatásaink eredményeként – véleményem szerint – egyre több érv szól amellett, hogy a források legkésőbb 1664-től a türbe-palánkot és Szülejmán szultán emléke tiszteletének helyét egymástól elválasztva említik, s jelentős mértékben ez okozza jelenleg az adatok közötti látszólagos ellentmondást. A szőlőhegyi rommezőnek a szigetvári vártól és az ostromtáborból való távolsága, a megfigyelt régészeti jelenségek, de vélemény-

nyünk szerint az eddig ismert történeti források jelentős része is arra mutat, hogy a türbe és a hozzá tartozó palánk a török kori Turbék településen kívül, a várhoz közelebbi részen az ostromtábor sáncain belül, a mai turbéki kápolna közelében volt. Ha az egyes helyszínek várhoz mért adatait is figyelembe vesszük, akkor jól látható, hogy a még a 17. század elején is 500 m-es hatótávolsággal számolt ágyúk tűzvonalán egyaránt messze kívül van az első szultáni sátorhelynek meghatározható, 1850 m-re lévő Sztrácsovai kút, ugyanúgy, mint a végső helyszínnek tűnő, a 3000 m-re található Kápolna (Turcsányi & Hegedűs 2013: 70). Az adott korban voltak rendkívüli teljesítményű, akár két mérföldre is elhordó híres ágyúk, de Szigetvárnál nem ismert ilyen adat, így nem indokolt a fent említett, vagy az általában számított 800–1000 m lőtávolsággal számítani. Zrínyi–Újvárnál az előkerült leletek és a számítások szerint az 1664-es ostrom idején a vártól például csak mintegy 150 m-re lehettek a török ágyúállások (Négyesi & Padányi 2012: 82). Ezen adatok alapján különösen elgondolkodtató, hogy a vártól 3400 m-re megfigyelt sáncárkon is túl lett-e volna értelme legalább 4,8 km távolságra növelni az ostromtábor sugarát, a túl távolinak tűnő szőlőhegy tetejéig.

Az arhaeometallurgiai vizsgálatok és a források elemzése során nem találtunk adatot arra, hogy a védők nagyobb lőtávolságú ágyúkat, vagy bármilyen, az ostromlóknak számottevő meglepetést okozó technikai újítást, fegyvert vetettek volna be a harcok során. Ezt kiegészítve a terepi megfigyelések alapján a Temetői dűlőben megfigyelt sáncárkrészlet és a turbéki kápolna környékén feltételezhető szultáni sátorhely vártól mért távolsága, elhelyezkedése arra mutat, hogy bőven lett volna még hely a hegyoldalban a szultáni csapatoknak a várvédők lőtávolán kívül való elhelyezésére. Mindezen megfigyelések tükrében újból felmerül a már a bevezetőben is megfogalmazott kérdés: akkor miért döntött az akkori világ egyik legjobban felkészült hadvezére, Szokollu úgy, hogy a csapatainak egy része a tűzvonalban verje fel a sátrait?

Ágehi már említett tudósítása szerint, amikor a ruméliai beglerbég Ahmed pasa sátrát majdnem eltalálták a védők, akkor a bégek szerettek volna ugyan arrébb költözni, de a fővezér Szokollu kérésüket határozottan elutasította (Hancz 2014: 59–60). Ebből is látható, hogy az ostromtábornak Szigetvárnál az egyébként szokatlan módon az elleneséges tűzvonalban való felállítása nem véletlenszerű, hanem az összes körülmény figyelembe vételével, a terep gondos bejárása után szándékosan

és előre megfontolt okok miatt történt. A fővezérnek döntenie kellett, hogy a terepviszonyok miatt seregét a vár körül szélesen elterülő mocsárvidék távoli partján helyezi el, s így jelentősen megnöveli a rohamok felvonulási útját, az ostromtábor átmérőjét, stb., vagy kihasználja az ugyan a részben a tűzvonalba eső, de a várhoz közeli szárazulatokat, s így az ostromhoz való felvonulási utat is lerövidíti. Ez utóbbi megoldással egyben egy kisebb, az esetleges ellentámadástól is jobban védhető ostromtábor alakíthatnak ki. Ráadásul a Kápolna környéke ideális abból a szempontból is, hogy miközben a védelmet biztosító harcoló csapatok közelében van, az ott összefutó utak miatt egy ellenséges támadás esetén bármely irányban el lehet hagyni a helyszínt. A Szőlőhegy gerincéig szétszórt csapatok esetén az esetleges felmentő sereg támadása ellen egy közel akár 10 km átmérőjű tábor védelmét is meg kellett volna oldaniuk, ráadásul a helyszín könnyen elvágható a többi csapattesttől és nincs biztos menekülési útvonala sem. Szokollu, a nagy tapasztalattal rendelkező hadvezér, a mocsaras terepviszonyok miatti kényszerből az első megoldás, a vár közvetlen környezetében, részben a tűzvonalon belüli szárazulatokon való táborverés mellett döntött, miközben mindegyik szultáni sátorhelyet gondosan az ágyúk hatósugarán kívülre helyezték. A korabeli források is visszaigazolják a választás helyességét, hiszen Ágehi beszámolója szerint a védők ágyúgolyói a táborban csak minimális kárt okoztak, inkább csak a málhásállatokban tettek kárt (Hancz 2014: 59). Az archaeometallurgiai vizsgálatok eredményeiben a török oldalon tükröződő technológiai fölény mellett a harcászati oldalról is egy jól megtervezett és következetesen levezényelt ostrom volt Szigetvár 1566-os elfogla-

lása, szó sincs fatális tévedésről, az ellenség ágyúinak, tűzerejének helytelen felméréséről. (Természetesen ezt szigorúan csak a szigetvári ostrom lefolytatására értjük, nem az egyébként a kedvezőtlen időjárás, járvány miatt a Bécs elleni támadásról lemondani kényszerülő, eredeti célját tekintve sikertelen hadjárat egészére gondolunk.)

Szeretnénk ez úton is megköszönni szigetvári barátaink segítségét, akik munkánkat mindvégig lelkesen támogatták, valamint Czuppon Tamás, Komiáti Jánosné, Mármarosi Anita, Toronyi Alexandra, Zsámboki-Tót Zsuzsanna munkatársainknak, hogy számtalanszor szabadidejükből áldoztak a kutatás előmozdítására. Piros Tamásnak, Lebedy Jánosnak, Szabó Sándornak külön is köszönjük a fotókat, helyi vonatkozású újságcikkeket, térképeket, a mindig értékes adatközléseket, megfigyeléseket. Ugyancsak köszönetünket fejezzük ki Kelenik Józsefnek és Bán Attilának (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest), Gülsen Arslanboğanak (Askeri Müzesi, Istanbul), Prof. Dr. G. Ulrich Großmannak és Thomas Esernek (Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg), Szalai Bélának, Dobozy Edgárnak, Karin Ritternek, Schön Máriának, munkánkhoz nyújtott segítségükért, hasznos szakmai tanácsaikért, észrevételeikért. Sasvári Gábornak, Keresztény Baláznak és Körmendi Alpárnak köszönjük a Mecsekérc ZRt. támogatásával végzett vizsgálatokat, az eredmények rendelkezésre bocsátását, a folyamatos konzultáció és légifotózás lehetőségét. Köszönetet mondunk Bartha Tibonak és Ilon Gábornak rendkívül részletes és munkánkat tanácsaikkal segítő lektori véleményükért, Szabó G. Tamásnak az angol, Balogh Csillának és Hakan Aydemirnek a török nyelvű összefoglalóért, képaláírásukért.

19. ábra. A hagyomány szerint Szigetvárnál zsákmányolt bronzágyú az isztambuli Askeri Müzesi gyűjteményében. Felirata szerint I. Ferdinánd készítette 1552-ben. (Arslanboğa 2009, 79. alapján).

Felhasznált irodalom

- Arslanboğa, G. 2009. Askeri Müze Toplar Koleksiyonu. Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, İstanbul
- Bánlaky J. 1928–1942. A magyar nemzet hadtörténelme. I–XXII., Budapest.
- Barabás S. 1899. Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. II. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Bartha T. 2013. Jelentés a Zrínyi–Újvár 1664. évi ostromából származó vas- és ólomlövedékek anyagszerkezeti vizsgálatáról. In: Hausner G., Padányi J. (Szerk.) Kutatások a hadtudományok és a katonai műszaki tudományok területén. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest. 189–230.
- Baski I. 2006. Oszmán–török szavak helyneveinkben. Névtani Értesítő 27–28. 13–13, 83–89.
- Benits P. 1999. A szigetvári ostrom leírása Tállyai Pál XVII. századi kéziratost Istvánffy–fordításából. Irodalomismeret. 10/1–2., 159–175.
- Budina S. 1978. Budina Sámuel históriája Szigetvár 1566. évi ostromáról. (ford. Molnár Imre) Szigetvár, Szigetvári Várbaráti Kör.
- Essenwein, A. 1969. Quellen zur geschichte der Feuerwaffen. Graz.
- Esterházy P. 1989. Mars Hungaricus. (Sajtó alá rend. és ford. Iványi Emma, bev., (szerk.) Hausner Gábor). (Zrínyi könyvtár III). Budapest
- Cselebi, E. 1908. Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai, 1660–1664. Karácson Imre (Ford.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Gyenzise P., Bognár Z. 2014. Szigetvár és környéke 16–17. századi tájrekonstrukciója. Mediterrán és Balkán Fórum 8, 73–90.
- Hal P. 1937. Szigetvár 1688 és 1689-ben. Szigetvár
- Hancz E. 2014. Nagy Szulejmán Szultán Szigetvár környéki sátorhelye, halála és síremléke az oszmán írott forrásokban. Mediterrán és Balkán Fórum 8, 55–71.
- Hóman B., Szekfű Gy. 1936. Magyar történet I–V. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest
- Karácson I. 1916. Török Történetírók III., Budapest.
- Kitanics M. 2014. Szigetvár–Turbék: a szultán temetkezési helye a 17–18. századi magyar, német és latin források tükrében. Mediterrán és Balkán Fórum 8, 91–109.
- Koval, V. 1965. Élet és halál fême a vas. Budapest.
- Kováts V. 1961. Szigetvári történeti néphagyományok, I. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 129–138.
- Kováts V. 1962. Szigetvári történeti néphagyományok, II. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 249–285.
- Kováts V. 1963. A szigetvári Zrínyi Miklós Múzeum története. Adalékok a szigetvári Zrínyikultusz múltjához. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 217–237.
- Kováts V. 1971. Turbék. Szulejmán szultán magyarországi sírépületének kutatása. Ásatási napló. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattára VI.62/1972, Ltsz.: 9744.
- Kováts V. 1972a. Szigetvár. Régészeti Füzetek Ser. II, 103–104.
- Kováts V. 1972b. Szigetvár. Archaeológiai Értesítő 99, 272.
- Lugosi J. 2005. Lövegek a Hadtörténeti Múzeum Fegyvergyűjteményében. Hadtörténeti Múzeum Értesítője 8, 181–210.
- Molnár I. 1980. Szigetvár eleste 1566-ban és visszafoglalása 1689-ben. Szigetvári Várbaráti Kör, Szigetvár.
- Négyesi L. 2013. 17. századi ostromtevékenység nyomainak felkutatása és azonosítása a terepen, nem romboló módszerek alkalmazásával. In: Hausner G., Padányi J. (Szerk.) Kutatások a hadtudományok és a katonai műszaki tudományok területén. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 143–188.
- Németh B. 1903. Szigetvár története. Pécs.
- Padányi J. 2013. Zrínyi–Újvár kutatása. A vár és környezete hasznosításának lehetőségei. In: Hausner G., Padányi J. (Szerk.) Kutatások a hadtudományok és a katonai műszaki tudományok területén. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 86–134.
- Pesti J. (szerk.) 1982. Baranya megye földrajzi nevei. I–II. Baranya Megyei Levéltár, Pécs.
- Smith, C. S., Gnudi, M. T. 1990. The Pirotechnia of Vanoccio Biringuccio. The Classic Sixteenth-Century Treatise on Metals and Metallurgy, New York.
- Szalai B. 2006. Magyar várak, városok, falvak metseteken. 1515–1800. I–III. Budapest.
- Szalai B. 2013. Magyar várak, városok, falvak metseteken. 1515–1800. IV. Budapest.
- Szamota I. 1891. Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. 1054–1717. Budapest.
- Szelaniki M. 1978. Szelaniki Musztafa leírása Szigetvár ostromáról. (ford. Thury József) Szigetvári Várbaráti Kör, Pécs.

- Taube, G. 1991. 500 Jahre deutsche Riesenkanonen. Waffen-Arsenal, Band 130, Friedberg.
- Takáts S. 1927. A török hódoltság korából. Genius, Budapest.
- Végh J, Ördög F, Papp L. (Szerk.) 1981. Tolna megye földrajzi nevei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Turcsányi K., Hegedüs E. 2013. A tüzérség szerepének átalakulása az ipari fejlődés hatására a 18–19. században. Hadtudományi Szemle 2013/3 (6), 60–79.
- Zsámboky J. 1977. Sziget ostromának előadása. In: Kulcsár P., Szalai A., Illyés Gy., Juhász F. (Szerk.) Humanista történetírók. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Vatin, N. 2008. Egy türbe, amelyben nem nyugszik senki. Megjegyzések Nagy Szülejmán szigetvári sírkápolnájának alapításához és rendeltetéséhez. Keletkutatás 2008, 53–72.

Appendix

Török nyelvű cím

Zigetvar'daki Top ve Mermilerin Arkeometalürji İncelemelerinin Işığında Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Savaş Taktiği ve Askeri Teknoloji

Török nyelvű összefoglaló

Soyut Sultan Süleyman'ın Macaristan'da vefat ettiği yerde, 1566'da kuşatılan Zigetvar kalesi civarında, 16. yüzyıl Osmanlı topçularına ilişkin, eski taktik yöntemlere işaret eden arkeolojik bulgular ve pek çok olgu ortaya çıktı. Bunlar arasında namlusu olmayan bir top ve pek çok top mermisi de bulunuyor. Bunların birlikte incelenmesi, kuşatmaya ilişkin bugüne kadar çözülememiş şu çelişkiyi de çözmemize yardım edebilir: Dünyanın o zamanki en hazırlıklı ordusuna sahip olan ve taarruz eden Osmanlılar, çadırlarını neden ateş hattına kurdular? Savunmanın atış menziline yanlış hesaplayarak vahim bir komuta hatası mı yaptılar? Arkeolojik bulguların arkeometalürjik incelemelerine dayanarak dönemin kaynakları ve en yeni arkeolojik gözlemler yardımıyla öncelikle bu temel soruna cevap bulmaya çalışıyoruz. Bu sorunun açıklığa kavuşturulması, o dönemin savaş meydanı ve kuşatma karargahının tanınmasına ve Sultan Süleyman'ın Zirinyi'nin kısmi definlerinin yapıldığı yerin belirlenmesine de büyük oranda katkıda bulunacaktır. Zigetvar'daki 16. yüzyıla ait

bir topun çelik döküm hammaddesi teknoloji tarihi bakımından da ilginç sorular ortaya atmaktadır. Çünkü bugünkü bilgilerimize göre 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Avrupa'da bu tür silahlar üretilmiyordu.

Arkeometalürjik incelemeler ve kaynakların incelenmesi sırasında, savunma hattındakilerin, savaş sırasında daha büyük bir menziline sahip top ya da kuşatma yapanlar için süpriz olabilecek teknik bir yenilik veya silah kullandıklarına dair herhangi bir veri bulamadık. Buna ek olarak saha gözlemlerine dayanarak Temetői Dülö'de gözlemlenen siper çukuru kalıntısı ve Sultan'ın, Turbék şapelinin etrafında var olduğu düşünülen otağının kaleye olan uzaklığı ve konumu gösteriyor ki, Sultan'ın askerlerinin, kaleyi savunanların atış menziline dışında kalan dağ yamacında konuşlanmaları için bir sürü yer bulunuyordu. Fakat arazi şartları nedeniyle başkumandanın, orduyu geniş bir alana yayılan bataklık bölgenin uzaktaki bir kıyısına mı yerleştireceği yoksa kısmen atış menzili içinde kalmasına rağmen kaleye yakın olan adacıkları kullanarak kuşatma için gerekli yürüyüş yolunu kısaltıp kısaltmayacağı konusunda karar vermesi gerekiyordu. Büyük bir tecrübeye sahip olan Sadrazam Sokullu, bataklıktaki arazi koşulları nedeniyle, kısmen atış menziline içinde kalan adacıklarda konuşlanmaya karar verir ve böylece çadırların her biri dikkatlice, toprak atış menziline dışında kurulur. Arkeometalürjik incelemelerin sonuçları, Osmanlı tarafında görülen teknolojik üstünlük yanında, Zigetvar'ın 1566'daki kuşatmasının taktik açıdan iyi organize edilmiş olduğuna ve tutarlı bir şekilde idare edildiğine işaret eder. Yani vahim bir hata, düşman topraklarının, topçularının uzaklığının yanlış hesaplanması diye bir şey söz konusu değildir.

Török nyelvű kulcsszavak

Anahtar sözcükler Arkeometalürji, metalürji, Orta Çağ topları, savaş tarihi, Zigetvar, Miklós Zirinyi, Sultan Süleyman, türbe

Török nyelvű ábrafeliratok

1. Resim. Dönemin Osmanlı minyatüründe Zigetvar'ın 1566 tarihli kuşatmasında kuşatma taburu (Fehér 1975, XL).

2. Resim. a) Yerel tarih sergisinde, kalenin etrafından toplanmış, üst üste istiflenmiş top mermileri. b) 1995'te düzenlenen kale tarihiyle ilgili sergide çelikten bir top (Kovács 1963). c-f) Topun yandan ve üstten görünüşü; fil başı şeklindeki kış kısmı ... g) ... top muylularında bir X ve bir +

işareti ihtiva eden sekizgen desteğin en üst kısmı.

3. Resim. a) tahrip olmuş ağız kısmı ... b) ...namlu üzerinde çepeçevre, sonradan üzerine döküm yapıldığına işaret eden değişiklikler.

4. Resim. 1 numaralı Zigetvar topundan alınan numunenin çelik döküm olduğunu gösteren zımparalanmış yüzeyin fotoğrafı.

5. Resim. a) Zigetvar koleksiyonunda, ortalarında çepeçevre kaynak izi açıkça görülen ve içleri boş olarak dökülmüş bombalar. b) İncelenen (2 nolu numune) bir bombanın ortadan ikiye ayrılmış dış kabı. d-e) Beyaz ledeburit dökme demirden hazırlanmış bomba ve dinamik etki neticesinde şarapnel haline gelen zımparalanmış ham maddesinin fotoğrafı.

6. Resim. 24 cm çapında, içi dolu, demirden bir top mermisi; ham maddesi, 3 nolu zımparalanmış numunenin fotoğrafında görüldüğü üzere, dinamik etkiye pek dayanıklı olmayan beyaz ledeburit dökme demir.

7. Resim: 9 cm çapında, içi dolu, demirden bir top mermisi; ham maddesi, 4 nolu zımparalanmış numunenin fotoğrafında görüldüğü üzere, dinamik etkiye pek dayanıklı olmayan beyaz ledeburit dökme demir.

8. Resim. İçi dolu olarak dökülmüş, ortasında çepeçevre kaynak izi olan ve kırılmış 'engus'unun çıkıntı halinde kalıntısı olan top mermisi.

9. Resim: Askeri mezarlığı gösteren, 18. yüzyılda kopya edilmiş bir gravürde Zigetvar Kalesi'nin 1566 tarihli kuşatmasındaki top mevzileri ve kuşatma tahkimatları (Johann David, HIM Harita Koleksiyonu, G I h 657/12).

10. Resim. a-f) Buda Kalesi'ndeki Savaş Tarihi Müzesi koleksiyonunda bulunan ve biçimsel bakımdan aybı olması nedeniyle, Zigetvar topu ile aynı atölyede hazırlanmış, 16. yüzyıla ait bir top, ... g) ... ve aynı çağa ait, yunus balığı şeklinde tutamağı olan tipik bir Avrupa topu. İki tip arasındaki fark açıkça görülüyor.

11. Resim. Essenwein'in çizimine göre bir zamanlar Nürnberg'deki Germanisches Museum'da olan top (Essenwein 1996, XCVIb).

12. Resim. Zigetvar Temetői Dülő'de Jeofizik ve arkeolojik yöntemlerle gözlemlenmiş ve kazılmış, içerisinde kömürleşmiş ağaç kalıntıları olan ikili siper sisteminden bir bölüm (a: Hava fotoğraflarında uzunlamasına görülen izin jeoelektrik ve jeofizik incelemesi (Gábor Sasváry ve çalışma arkadaşları yardımıyla) b-d: Siperin çukurunun kesiti ve içerisinde kömürleşmiş ağaç kalıntıları. e: Siper çukurunun kuzey tarafında kalan hendeklerin kesitinden bir fotoğraf).

13. Resim. O dönem gravürlerinde Zigetvar Kalesi'nin hendekle, ağaç kazıklarla çevrilmiş kuşatma taburu. a, b, d Mathias Zündt (Szalay 2009, 196., 201-202.), c) Antonio Lafreri (Szalai 2006, 201.).

14. Resim. 19. yüzyıl haritalarındaki veriler iki farklı yere işaret ediyorlar; düzgün bir dörtgen şeklinde tasvir edilmiş bir yere ve bir sınır bölgesine a) II. askeri ölçümlere göre Osmanlı mezarlığı sınırı; b) Parkın kuzeydoğu köşesinde,

ağaçlar ve çalılarla kaplanmış, muhtemelen prehistorik döneme ait bir kurgan; c) Türk-Macar Dostluk Parkı; d) 1865 tarihli bir haritada, Osmanlı mezarlığının artık parsellere ayrılmış sınır bölgesi (MOL S 78:184.15-35). f) Anguissola'nın 1689 tarihli haritasının "F" kısaltmasıyla verdiği beşgen şeklindeki bölge. h-i) Zigetvar'ın 1855 tarihinde dış bölgesinde kalan, bugünkü Türk-Macar Dostluk Parkı alanındaki dörtgen ve çevresi hendekle çevrili alanı tasvir eden harita (MOL S 78:184.1-14.).

15. Resim. 19. yüzyıla ait bir haritada hendekle çevrilmiş olduğu görülen bugünkü Türk-Macar Dostluk Parkı'nın, maalesef pek kaliteli olduğu söylenemeyecek 1953 tarihli hava fotoğrafından büyültülmüş görüntüsü (HIM Harita Koleksiyonu, 1953: 32-233). Bu fotoğraf, Valéria Kováts'ın gözlemlerini doğruluyor. Demiryolu ve yeni yol arasında, koyu renkli, dörtgen biçiminde olduğu anlaşılan, muhtemelen hendeklere ve belki binalara işaret eden toprak rengi değişiklikleri nedeniyle söz konusu alanın her halukarda yeniden ve detaylı kazılması gerekmektedir.

16. Resim. Sahada yapılan gözlemlere dayanarak siper ve Sultan otağının muhtemel yerleri 1) Kuşatma taburunu çevreleyen siperlerin gözlemlenebilen kısmı. 2) Padişah'ın gelmesinden önce Zirinyi tarafından tahrip edilen göl kıyısındaki çadır alanı. 3) Geldikten sonra geçici olarak kullandığı Semlyék'teki tabur alanı. 4) Sultan Süleyman tarafından şahsen seçilen yer; daha sonraki türbe alanı. "F": Anguissola'nın 1689 tarihli haritasından bir ayrıntı).

17. Resim. Anguissola'nın haritasında "F" kısaltmasıyla verilen yerin tespiti; arka planda, kırmızı çizgiyle gösterilen ve Anguissola tarafından tasvir edilen bölgenin sınırı.

18. Resim. Kuşatma taburunun yapısına ilişkin en yeni arkeolojik gözlemler.

19. Resim. İstanbul Askeri Müzesi koleksiyonundaki, Zigetvar'da ele geçirildiği rivayet edilen bronz top. Tanıtım yazısına göre 1552'de I. Ferdinand tarafından yaptırılmış (Arslanboğa 2009: 79).

Angol nyelvű ábrafeliratok

Figure 1. The siege camp of Szigetvár in 1566, as illustrated by a contemporary Turkish miniature (after Fehér 1975, XL.).

Figure 2. a) Cannonballs collected from the castle surroundings and piled up for the local exhibition. b) The steel cannon at the exhibition of 1955 about the history of the castle (after Kováts 1963). c-f) Top and side view of the cannon and its back resembling an elephant's head... g) ... and the top plate of the octagonal support with an X or + sign.

Figure 3. a) Damaged muzzle... b) ... and the circumferential marks suggesting and attempt to correct it.

Figure 4. Polished surface of specimen No. 1 taken from the cannon of Szigetvár, corresponding to cast steel.

Figure 5. a) Hollow bombs in the Szigetvár collection with a well visible alignment line in the middle, showing how they were cast. b) The open shell of the studied bomb (specimen No. 2)... c) ...and the remnants of the casting

lugs bulging out from the surface. d-e) Polished surface of specimen No. 2 showing the special ultrastructure of cast ledeburite iron that allows for the dissociation of the bomb into small fragments, splinters.

Figure 6. The material of the bigger cannonballs, according to the polished surface of specimen No 3 from a solid, 24 cm cannonball, was cast graphite iron that ensured its better endurance.

Figure 7. The material of the smaller cannonballs, according to the polished surface of specimen No 4 from a solid, 9 cm cannonball, was cast ledeburite iron that did not ensure a good endurance.

Figure 8. Solid cast cannonball with the alignment line and the remnants of the engus bulging out from the spherical surface.

Figure 9. The 1566 siege of Szigetvár with the artillery positions and the siege ramparts as well as marking the place of the military cemetery on a 18th century engraving (Johann David, HIM Térképtár, G I h 657/12).

Figure 10. a-f) A 16th century cannon seen in the castle of Buda, in the collection of the Military Museum that might have been made in the same manufacture as the cannon from Szigetvár based on its shape,.. g) ...and the typical contemporary European cast iron cannon with a dolphin handle. The difference is evident.

Figure 11. A cannon once shown in the Germanisches Museum, Nürnberg, based on the drawing of Essenwein (Essenwein 1996, XCVIb).

Figure 12. Part of the double moat system of Temetői dűlő, near Szigetvár, identified by geophysical and archaeological methods – with charred remains of a wall. (a: Geoelectrical, geophysical study of the elongated spot also observable on aerial photographs (courtesy of Sasváry Gábor and his colleagues) b-d: Cross section of the moat with charred remains. e: Cross section of the northern moat system.).

Figure 13. The siege camp of Szigetvár fortified by moats and walls on contemporary engraving. a, b, d) Mathias Zündt (Szalay 2009: 196, 201-202), c) Antonio Lafreri (Szalai 2006: 201).

Figure 14. The observations on the 19th century maps suggest two possible locations: a consistently quadratic area and a small field. a) The "Török temető dűlő" (Turkish cemetery field) on the II. military assessment. b) The most probably prehistoric tumulus covered with trees and bushes in the north-eastern corner of the park. c) The Turkish-Hungarian Friendship Park. d) The "Török temető dűlő" already divided into smaller parcels on a map of 1865 (MOL S 78:184.15-35). f) The pentagonal area corresponding to "site F" on Anguissola's. h-i) The 1855 official map of Szigetvár's fields with a quadratic area at the spot of the present Friendship Park (MOL S 78:184.1-14.).

Figure 15. The area of the present Friendship Park, marked by moats on the 19th century maps, on an unfortunately small definition 1953 aerial photograph (HIM Map

Repository, 1953: 32-233). The photograph supports Kovács Valéria's observations and the darker spot between the railway and the road, possibly corresponding to moats and buildings, urge for a second, more thorough investigation of the site.

Figure 16. The position of the rampart suggested by field observations and places for the Sultan's tents. 1) The observed part of the moat surrounding the siege camp. 2) The camp site on the lakeside ruined by Zrínyi before the arrival of the Padishah. 3) The temporary camp site near Semlyék, occupied on his arrival. 4) The site chosen personally by Süleyman himself, the place of the later türbe, site "F" on Anguissola's 1689 map.).

Figure 17. Identification of site "F" on Anguissola's map on the spot. The borders of the area described by Anguissola are marked by red lines in the background.

Figure 18. Novel archaeological observations on the structure of the siege camp.

Figure 19. A bronze cannon in the collection of Askeri Müzesi, Istanbul, that was captured at Szigetvár, according to the tradition. The inscription says it was made for Ferdinand I in 1552. (according to Arslanboğa 2009: 79).